

Masarykova univerzita
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy

Transformace české ekonomiky po roce 1990

Diplomová práce

Brno, 2008

Vedoucí diplomové práce:
Ing. Oldřich Králík, CSc.

Vypracovala:
Jarmila Boudová

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a použila jen prameny uvedené v seznamu literatury.

V Brně dne

Jarmila Boudová

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala Ing. Oldřichu Králíkovi, CSc. za jeho laskavou pomoc při zpracování mé diplomové práce.

OBSAH:

ÚVOD	5
1 ČESKOSLOVENSKÁ EKONOMIKA PŘED ZAHÁJENÍM TRANSFORMACE	8
1.1 HOSPODÁŘSTVÍ ČESKÝCH ZEMÍ DO ROKU 1945	8
1.2 VÝVOJ PO ROCE 1945	9
1.3 SNAHY O REFORMU MODELU CPE PŘED ROKEM 1989	13
2 SPOR O SCÉNÁŘ EKONOMICKÉ TRANSFORMACE ANEB JAKÁ JE SPRÁVNÁ CESTA K (FUNGUJÍCÍ) TRŽNÍ EKONOMICE?	17
2.1 VÝCHOZÍ PODMÍNKY	17
2.2 SPORY O RYCHLOST A POJETÍ EKONOMICKÉ TRANSFORMACE	19
2.3 VÝSLEDNÝ SCÉNÁŘ	25
3 REALIZACE ZÁKLADNÍCH ZMĚN EKONOMICKÉHO MECHANISMU	28
3.1 MAKROEKONOMICKÁ ROVNOVÁHA, TRH ZBOŽÍ A SLUŽEB	28
3.1.1 Měnová a rozpočtová politika	28
3.1.2 Pokles produkce po zahájení ekonomické transformace	29
3.1.3 Krátkodobé oživení ekonomiky a následná krize v roce 1997	31
3.2 TRANSFORMACE VLASTNICKÝCH STRUKTUR	34
3.2.1 Restituce	35
3.2.2 Malá privatizace	39
3.2.3 Velká privatizace	40
3.2.4 Kuponová metoda privatizace	41
3.2.5 Jaké výsledky česká privatizace přinesla?	45
3.3 TRANSFORMACE BANKOVNÍ SOUSTAVY	49
3.3 TRANSFORMACE BANKOVNÍ SOUSTAVY	49
3.4 PENĚŽNÍ A KAPITÁLOVÝ TRH	53
3.4.1 Peněžní trh	53
3.4.2 Kapitálový trh	54
3.5 TRH PRACOVNÍCH SIL	56
3.5.1 Nezaměstnanost	56
3.5.2 Mzdy	59
4 SOCIÁLNÍ DOPADY EKONOMICKÉ TRANSFORMACE	61
4.1 SOCIÁLNÍ POLITIKA V PRVNÍCH DVOU LETECH TRANSFORMACE	61
4.2 SYSTÉMOVÁ TRANSFORMACE SOCIÁLNÍ SFÉRY	62
4.3 DALŠÍ VÝVOJ PO PROVEDENÍ TRANSFORMACE SOCIÁLNÍ SFÉRY	63
5 VÝVOJ ZÁKLADNÍCH MAKROEKONOMICKÝCH UKAZATELŮ V ČESKÉ REPUBLICE V KOMPARACI S JINÝMI VYBRANÝMI TRANZITIVNÍMI EKONOMIKAMI	66
5.1 VÝVOJ PRODUKCE	66
5.2 INFLACE	68
5.3 NEZAMĚSTNANOST	71
5.4 VÝVOJ ZAHRANIČNÍHO OBCHODU	72
5.5 VLIV ROZDÍLŮ V TRANSFORMAČNÍ STRATEGII NA JEJÍ KONEČNÉ VÝSLEDKY	73
5.6 SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ PODMÍNĚNOST FUNGOVÁNÍ EKONOMIKY	76
ZÁVĚR	78
RESUMÉ	81
SUMMARY	82
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ	83
A/ LITERATURA	83
B/ ELEKTRONICKÉ ZDROJE	85
SEZNAM GRAFŮ A TABULEK	86
ANOTACE	87

Úvod

Koncem osmdesátých let 20. století došlo k pádu komunistických režimů v zemích střední a východní Evropy (SVE), které se následně vydaly na dlouhou cestu změn. Prvotním impulsem bylo převzetí moci v Sovětském svazu M. S. Gorbačovem v roce 1985, kdy byla zahájena zásadní přestavba sovětské společnosti. Gorbačov omezil moc stranického aparátu a pokusil se o zavedení některých demokratických prvků (volby z více kandidátů apod.). Součástí přestavby byly také ekonomické reformy směřující ke zvýšení životní úrovně a produktivity práce. Významnou změnou byl například zákon o družstvech z roku 1987, který umožňoval soukromé vlastnictví podniků ve službách, výrobě a zahraničním obchodu. Gorbačov se pokoušel o zlepšení vztahů se Západem. V roce 1988 zrušil Brežněvovu doktrínu a oznámil, že Sovětský svaz umožňuje zemím východní Evropy samostatně rozhodovat o svých vnitřních otázkách. Tento krok přispěl k sérii politických převratů v zemích SVE. Sovětský svaz zanikl v prosinci 1991.

Československo a další země SVE odmítly totalitní režim, politická a ekonomická transformace se ukázala jako nezbytná. Tématem mé diplomové práce je ekonomická transformace České republiky (resp. Československa), tedy změna centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní, kterou však musíme chápat jako nedílnou součást přeměny české společnosti po listopadu 1989. Tato problematika mě zajímá, protože se dotýká nás všech a důsledky zmíněných změn sahají až do dnešní doby. Zažili jsme počáteční boj o rychlost a pojetí transformace, restituce, malou a velkou privatizaci (především její nestandardní kuponovou metodu), reformu bankovního systému, skokovou liberalizaci cen, otevření ekonomiky zahraničí a s ním spojené rychlé dosažení plné konvertibility měny (což se České republice podařilo v roce 1995 jako první z tranzitivních ekonomik), zvýšení nabídky, ale také nedostatečné institucionální a legislativní zajištění reform, které způsobilo nemalé problémy. Dodnes nejsou jednoznačné názory na zhodnocení výsledků české ekonomické transformace. Ve své práci bych proto chtěla shromáždit základní fakta o proběhlých změnách v české ekonomice po roce 1989 a na základě dalšího vývoje časových řad u nejvýznamnějších makroekonomických ukazatelů posoudit vhodnost a úspěšnost těchto změn. Chci se také pokusit o srovnání hospodářských výsledků v České republice s jinými zeměmi SVE (Slovensko, Polsko, Maďarsko), které se také musely vyrovnávat s totalitní minulostí a prošly podobnou přeměnou jako ČR.

V následující kapitole s názvem Československá ekonomika před zahájením transformace podávám stručný přehled ekonomického vývoje v českých zemích v průběhu 20. století. Pro vytvoření celkové představy o stavu naší ekonomiky před rokem 1989 je důležité nejen dědictví ČSR po rakouské monarchii, ale také důsledky, které přinesly čtyři desítky let vlády komunistické strany. To všechno jsou faktory, které měly vliv na výchozí podmínky transformace české (československé) ekonomiky i na její další vývoj. Proto je toto krátké historické ohlédnutí důležité pro potřeby mé diplomové práce.

Třetí kapitola se zaměřuje na události, jež bezprostředně předcházely zahájení systémové změny centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní. Jsou zde zachyceny pozitivní i negativní okolnosti, které provázely začátek této změny. Význam výchozích podmínek ekonomické transformace spočívá v tom, že se spolu s jinými faktory podílely na jejím konečném výsledku. Jedna z podkapitol je věnována sporům o scénář (rychlost a pojetí) ekonomické transformace v Československu až ke schválení konečného návrhu.

Čtvrtá, nejobsáhlejší kapitola pojednává o základních systémových změnách ekonomického mechanismu po roce 1990. V dílčích podkapitolách se zaměřuji na vládní opatření sledující makroekonomickou stabilizaci země (restriktivní rozpočtová a měnová politika), na postupné utváření trhů (trh peněz a kapitálu, trh zboží a služeb, trh pracovních sil), na změnu vlastnických vztahů (restituce, malá privatizace, velká privatizace). Zvláštní pozornost je věnována kuponové metodě privatizace, která je specifikem české ekonomické transformace.

V samostatné kapitole uvádím hlavní sociální dopady ekonomické přeměny na československé obyvatelstvo, protože nově zavedené tržní hospodářství přineslo pro každodenní život lidí mnoho změn: liberalizaci a následné zvýšení cen, devalvaci měny a tím znehodnocení úspor, objevila se nezaměstnanost, bylo obnoveno soukromé vlastnictví a soukromé podnikání, změnila se sociální politika státu apod. Někteří lidé si polepšili, ale zdá se, že mnohem víc je těch nespokojených. Dochází k prohlubování majetkových a sociálních nerovností.

Šestá kapitola obsahuje srovnání České republiky s vybranými zeměmi (hlavně Slovensko, Polsko, Maďarsko), které také prošly ekonomickou transformací. Srovnání je provedeno především na základě vývoje časových řad u nejvýznamnějších makroekonomických ukazatelů (hrubý domácí produkt, míra inflace, nezaměstnanost).

Stěžejním pramenem pro získání makroekonomických údajů pro mě byly internetové stránky statistických úřadů jednotlivých zemí, zejména České republiky a Slovenské republiky. V jedné z podkapitol si pokládám otázku, jak rozdíly v transformační strategii ovlivnily celkové výsledky ekonomické přeměny v jednotlivých státech. Zaměřuji se především na srovnání zemí, které v souladu s doporučeními Washingtonského konsensu zvolily rychlejší cestu změn, s těmi, které upřednostnily gradualistický přístup.

1 Československá ekonomika před zahájením transformace

1.1 Hospodářství českých zemí do roku 1945

V rámci Rakouska-Uherska zaujímaly české země po stránce ekonomické velmi dobré postavení. Již od devadesátých let 19. století patřily, především díky průmyslu, k hospodářsky nejsilnějším oblastem tehdejšího Předlitavska. Přesto svojí výkonností ani technologicky nedosahovaly úrovně nejvyspělejších zemí.

Totéž platilo i po vzniku samostatného Československa v roce 1918. „Nově vzniklý stát zdědil po monarchii více než 60 % průmyslové kapacity, přičemž v něm žilo pouze 26 % obyvatelstva a území Československa představovalo pětinu území rozpadlé monarchie.“¹ Avšak ve srovnání s rozvinutými průmyslovými státy (Velká Británie, Francie aj.) disponovala převážná část českého průmyslu zastaralými výrobními technologiemi², což mělo za následek vyšší výrobní náklady, obvykle nižší kvalitu produktů a potažmo jejich sníženou konkurenceschopnost na zahraničních trzích.

Nepříznivá byla také situace v oblasti financování, která si vynutila zavedení vlastní československé měny. Výrazný podíl na tom měl první ministr financí Alois Rašín, pod jehož vedením byla v roce 1919 uskutečněna měnová reforma a celní odluka. Polovina bankovek byla okolkována a dána do oběhu, druhá polovina byla zadržena a jako náhrada za tyto bankovky byly vydávány nezczitelné 1% státní půjčky. Díky tomu získala naše země hodnotnou a stabilní měnu. Ke stabilizaci ekonomiky přispěly rovněž tzv. nostrifikační zákony, které firmám nařizovaly, aby svá sídla přestěhovaly na území Československa. Cílem zákonů bylo omezení nadvlády rakouského a maďarského kapitálu a naopak posílení pozice kapitálu západoevropského (francouzského a britského). V této době se rozvíjela řada odvětví – symbolem úspěchu byly firmy jako Baťa, ČKD Praha, Zbrojovka Brno, Škoda Mladá Boleslav, Tatra Kopřivnice, oděvní závody Prostějov, sklářství, cukrovarnictví aj.

Ekonomická výkonnost ČSR rostla až do roku 1929, kdy došlo ke krachu na newyorské burze a světovou ekonomiku následně zasáhla hluboká hospodářská krize. Její dopad na Československo byl výrazný zejména v důsledku značné závislosti země na zahraničních trzích. Německo se krizi poměrně úspěšně pokusilo překonat ve

¹ KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: CERM Akademické nakladatelství s.r.o., 1999. Str. 6.

² To se netýkalo např. Baťových závodů, jehož technologie byly jedny z nejmodernějších v Evropě, a částečně Škody Plzeň.

30.letech vybudováním řízené ekonomiky, jež se mj. vyznačovala regulací výroby, přidělovým systémem zásobování, státním řízením mezd a kontrolou zahraničního obchodu. Avšak ekonomických úspěchů dosahovalo Německo především díky výrobě zbraní. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava bylo válečné řízené hospodářství uplatňováno i v českých zemích.

1.2 Vývoj po roce 1945

V roce 1945 byla v Československu obnovena tržní ekonomika, která však vykazovala i některé rysy řízeného hospodářství. Ještě téhož roku byla provedena měnová reforma a první fáze znárodnění. Znárodnovací dekrety, schválené prozatímním parlamentem 28.10.1945, se týkaly hutnictví, bankovníctví, pojišťovnictví, dolů a průmyslových podniků nad pět set zaměstnanců.

V poválečných volbách v květnu 1946 získali přesvědčivou většinu (40 % hlasů) komunisté, avšak pouze v České republice. Na Slovensku zvítězila Demokratická strana, proto se komunisté soustředili na omezování jejího vlivu. Vládu sestavil Klement Gottwald (KSČ), místopředsedou vlády byl Petr Zenkl (ČSNS). Tato situace vedla ke zvyšování napětí na politické scéně. Přispělo k tomu také katastrofální sucho, které postihlo ČSR v roce 1947. „Musely být sníženy příděly potravin, a ani dodávka obilí ze Sovětského svazu nepomohla tak, jak hlásali komunisté.“¹ Další ranou pro československou ekonomiku bylo odmítnutí Marshallova plánu² hospodářské pomoci evropským zemím při obnově jejich ekonomik. K tomuto kroku se naše vláda odhodlala až na nátlak Stalina, přestože s účastí původně souhlasila. Nepřijetí nabízené pomoci z USA bylo velkou chybou, protože během následujících pěti let bylo v rámci Marshallova plánu rozděleno asi 13 miliard amerických dolarů, a to většinou ve formě darů (80 %). Země, které plán přijaly, se staly nejvyspělejšími v Evropě.

Po únoru 1948 došlo k převzetí moci v zemi Komunistickou stranou Československa (KSČ), což s sebou přineslo řadu změn. V oblasti hospodářství to byla zejména druhá fáze znárodnění, která postihla všechny podniky nad padesát zaměstnanců. Soukromý majetek byl likvidován také v zemědělství – v únoru 1949 byl přijat zákon o jednotných zemědělských družstvech (JZD), kterým byla zahájena

¹ NĚMEC, V.: Československo a Česká republika v letech 1946-2004. Dostupné z WWW: <http://www.dejepis.com/index.php?page=000&kap=026>

² Jeho autorem byl americký ministr zahraničí George Marshall. Vytvořil plán na žádost prezidenta H. Trumana, který si byl vědom nebezpečí rozšíření bídy a tím i komunismu ve válkou zničené Evropě.

kolektivizace zemědělství. Ke vstupu do družstev byli zemědělci často nuceni. Důsledkem tohoto kroku byl pokles produkce a výrazné snížení životní úrovně zemědělců.

V roce 1949 se Československo stalo členem Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a své hospodářství tak muselo přizpůsobit plánům Sovětského svazu. Posíleno bylo hutnictví, strojírenství, chemický průmysl, avšak na úkor rozvoje spotřebního průmyslu a služeb. Naše země se sice stala strojírenskou velmocí („kovárna RVHP“), zajistila si odbytiště pro svoje produkty, ale mělo to i svá negativa: vysoké náklady, surovinové a energetické ztráty, znečišťování životního prostředí.

V období let 1952 – 1989 bylo československé hospodářství řízeno centrálním plánováním. Model CPE vycházel z následujícího principu:

- Rozhodnutí ústředních stranických orgánů (ÚV KSČ) v ekonomické oblasti zabezpečovala vláda, která pro sestavování plánu vytvořila specializovanou instituci – Státní plánovací komisi (SPK).
- SPK rozpracovala plán pro jednotlivá ministerstva. Používala při tom bilanční metody a centrálně stanované ceny.
- Ministerstva rozpracovala plán pro střední články řízení (odvětvová ministerstva průmyslu pro výrobně hospodářské jednotky (VHJ), ministerstvo zemědělství pro krajské zemědělské správy apod.)
- Střední článek rozpracoval plán pro základní článek řízení (tj. podnik)
- Základní článek řízení (podnik) rozpracoval plán pro jednotlivá pracoviště (závody, dílny, farmy atd.)¹

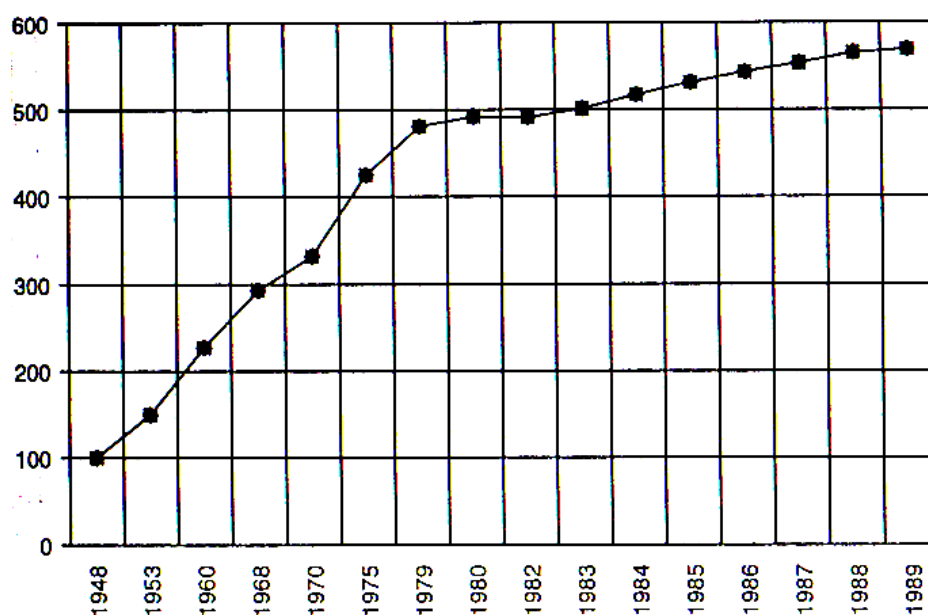
Z uvedeného schématu vyplývá, že systém plánování byl velmi složitý a jednotlivé stupně rozhodování byly hierarchicky uspořádané. Vyšší články řízení předávaly úkoly nižším článkům, které jim poskytovaly informace o ekonomické a naturální náročnosti výroby. Celé hospodářství se řídilo nejprve podle ročních, později pětiletých plánů (pětiletky). Ty však vycházely ze subjektivně stanovených temp růstu a technicko-ekonomických koeficientů, proto neodpovídaly skutečným potřebám občanů, což se projevovalo nedostatkem vybraných komodit v obchodech.

¹ KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: CERM Akademické nakladatelství s.r.o., 1999. Str. 9.

V systému CPE dochází k rozvrácenému pojetí základních ekonomických kategorií a pojmů. Podstatou centrálně plánovaných ekonomik je neexistence trhů a z toho vyplývající neexistence tržních cen, které by plnily informační, alokační a motivační funkce. Ceny byly stanovovány úředně. Fungoval rozsáhlý systém státního rozdělování a přerozdělování (místo vytváření bohatství). Podniky nebyly motivovány ke snaze dosahovat lepších výsledků, protože byly významně dotovány státem a případná platební neschopnost pro ně neměla žádné větší důsledky. Hlavním úkolem podniků bylo plnit plán, nikoli soupeřit s konkurencí a dosahovat zisků. Systém nedovoloval schopným jedincům využít svého nadání k dosažení většího bohatství a adekvátních výdělků. Praktická neexistence konkurence přispívala ke stagnaci ve vývoji nových výrobků, čímž výroba více a více zaostávala za vyspělými západními státy. Nedostatkem systému CPE je také obrovské plýtvání zdroji bez schopnosti vytvořit přiměřené množství kvalitních výrobků.

Po druhé světové válce centrálně plánované ekonomiky vykazovaly vysokou míru hospodářského růstu a vzbuzovaly tak zdání, že tento pokus má naději na úspěch. Avšak bylo to za cenu zvyšování objemu výrobních vstupů. Je zřejmé, že časem muselo dojít k jejich vyčerpání. A to bylo příčinou poklesu tempa hospodářského růstu v 80. letech. Jak ukazuje následující graf¹, projevilo se to v tom, že vytvořený národní důchod na jednoho obyvatele od konce 70.let téměř stagnoval:

Graf 1: ČSR – národní důchod na jednoho obyvatele (ve srovnatelných cenách)

¹ JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 13.

Takový vývoj se netýkal pouze Československa, podobný zlom v růstu výkonnosti po roce 1980 postihl všechny centrálně plánované ekonomiky. Charakteristický je pokles produktivity práce, která v Československu v 80. letech dosahovala pouze 53% úrovně v Belgii, Rakousku, Německu, Švédsku, přičemž surovinová a energetická spotřeba v ČSR byla mnohem vyšší.

Václav Klaus útočí dokonce na samotné základy modelu centrálně řízeného hospodářství, když ho v jedné ze svých statí z roku 1968 přirovnává k obrovskému svéhlavému ještěrovi a centrum k jeho krotiteli. „Krotitel sice ještěra vede, ale ve skutečnosti je jím sám řízen, aniž si to uvědomuje, třebaže ví, že budou splněny pouze ty jeho příkazy, které nenarazí na ještěrovu vlastní logiku. To vede k úplně paradoxní situaci. V zemi a v systému, který se považuje za centrálně řízený, je vlastně centrum úplně bezmocné...i proti centru samému se tento systém obrací. Systém se setrvačností a samopohybem vyvíjí dál a dál.“¹ Václav Klaus je přesvědčen, že trh má vlastní mechanismy samořízení a kontroly, že vše je řízeno „neviditelnou rukou trhu“, tedy bez potřeby státních zásahů a plánů. Z toho plynou jeho výtky vůči systému centrálně plánované ekonomiky.

Domnělé výhody, které uvádějí někteří zastánci modelu CPE – např. jistota práce (resp. neexistence nezaměstnanosti), zajištěné bydlení, bezplatné vzdělání a lékařské služby – jsou pouze relativní. Žádná z nich nemůže vyvážit hodnotu lidské svobody. Navíc životní úroveň v Československu zdaleka nedosahovala evropských standardů². KSČ se jí v zájmu zachování sociálního míru snažila uměle udržet alespoň na přijatelném stupni. To se však dařilo pouze za cenu zadlužování státu. Není proto divu, že rostla nespokojenost občanů s vládou jediné strany, a to i mezi dřívějšími příznivci komunistů.

Již v polovině 60. let se v Ekonomickém ústavu ČSAV začala formovat skupina ekonomů, z nichž mnozí nastoupili po revoluci 1989 do klíčových vládních pozic. Mezi významné osobnosti Ekonomického ústavu patřil Václav Klaus, Tomáš Ježek, Josef Kreuter, , Karel Dyba aj.

¹ KLAUS, V.: O tvář zítřka (rok devadesátý). Praha: Pražská imaginace, 1991. Str.13-14.

² Jestliže porovnáme podíl výdajů na zdravotnictví a vzdělání na neplacených službách, pak vidíme, že v ČSR (60%) je výrazně nižší než v západní Evropě (85%). Přitom podíl neplacených služeb na HDP byl v Československu přibližně stejný jako v západní Evropě. Z toho vyplývá, že naše země zaostávala v oblasti zdravotnictví a vzdělání za srovnatelnými západoevropskými zeměmi. Dokazuje to vývoj střední délky života (naděje na dožití), či počet vysokoškolských studentů na 10000 obyvatel (u nás 119, v Belgii 260, ve Finsku 313, ve Francii 284, v USA 560). Oba tyto ukazatele byly v Československu nižší než ve vyspělých zemích.

I přes evidentní hospodářský pokles země odmítala komunistická strana veškerou kritiku a snahu o nápravu. V roce 1970 zahájila kampaň proti revizionismu, čímž bylo míněno vše, co souviselo s reformním hnutím před srpnem 1968. To se odrazilo i ve stavu československého ekonomického myšlení. V době normalizace mělo být veškeré tvůrčí teoretické myšlení determinováno stalinskou politickou ekonomikou socialismu. Docházelo k četným personálním změnám, a to i v oblasti ekonomické vědy a výchovy. Z Ekonomického ústavu ČSAV musela řada pracovníků odejít (mj. ředitel ústavu Ota Šik – teorie třetí cesty), podobně na Vysoké škole ekonomické a na UK. Reformní ekonomické myšlení se přestěhovalo do exilu.

1.3 Snahy o reformu modelu CPE před rokem 1989

Za dobu bezmála čtyřicetileté existence centrálního plánování a hospodářského úpadku Československa se objevilo několik návrhů na zlepšení stávající nepříznivé ekonomické situace. Ve většině případů však zůstalo jen u pokusů o reformu, v praxi se změny příliš neprojevíly.

Již v roce 1958 byla provedena decentralizace řízení podniků za účelem zajištění jejich větší samostatnosti v rozhodování. Plánovací centrum mělo vypracovávat především dlouhodobé plány (orientující). Navazující střednědobé plány už měly být závazné. Pro výrobce měly být stanoveny normativy dlouhodobé zainteresovanosti, které podnikům měly umožnit případné vytvoření vlastních finančních zdrojů a tím by získali částečné pravomoci k samostatnému ekonomickému rozhodování. Tato tzv. „Rozsypalova reforma“¹ se však neosvědčila a v roce 1961 byla zrušena.

V 60. letech vzešel od skupiny reformních ekonomů z Ekonomického ústavu ČSAV (Ota Šik, Bohumil Komenda, Čestmír Kožušník, Josef Goldmann, Karel Kouba aj.) návrh na spojení tržní ekonomiky s plánováním. Dokument s názvem „Návrh zásad nové soustavy plánovitého řízení národního hospodářství“ byl schválen ÚV KSČ v lednu 1965. Jeho hlavní myšlenkou byla změna dosavadního administrativně-direktivního vztahu mezi státem a podniky na vztah ekonomický, založený na daňovém principu. Tento projekt uplatnění a rozvoje tržních prvků v rámci soustavy plánovitého řízení počítal také se sociálními riziky, proto se jeho součástí od roku 1967 stal program změn sociálního systému. Jeho cílem bylo obnovit funkce tradiční sociální politiky státu a jejich institucí rušených po roce 1948. Na stránkách Rudého práva se do diskusí

¹ Kurt Rozsypal – místopředseda Státního úřadu plánovacího (později Státní plánovací komise).

o možném pojetí ekonomické reformy zapojovali kromě členů Ekonomického ústavu také ekonomové z pracovišť Vysoké školy ekonomické a z Výzkumného ústavu národohospodářského plánování (v čele Zdeněk Vergner). Reformní program byl sice přijat, ale po zahraniční intervenci vojsk Varšavské smlouvy a nástupu G. Husáka do funkce generálního tajemníka ÚV KSČ v dubnu 1969 byla jeho realizace pozastavena. Sedmdesátá léta přinesla obnovení a posílení modelu CPE, znamenala návrat společenského i hospodářského systému do padesátých let.¹

Od druhé poloviny 70. let 20.století se stále více projevovaly nedostatky československého hospodářství, proto přišel další pokus o reformu. Tentokrát dostal název „Soubor opatření“ a obsahoval myšlenku vytvoření kombinace střednědobého (pětiletého) ukazatelového plánu s tzv. dlouhodobými normativy hmotné zainteresovanosti podniků. To mělo podnítit podniky k většímu zájmu o zvyšování jejich výkonnosti a k plnění stanovených plánů hospodářského rozvoje. Avšak ani tato dílčí reforma problémy československé ekonomiky nevyřešila.

V souvislosti s nástupem M. Gorbačova do čela Sovětského svazu v roce 1985 došlo k obnovení proreformní atmosféry i v ČSSR. Byl vytvořen dokument „Řízení pro 8.pětiletku“ (1986-1990), který obsahoval obecné požadavky na zefektivnění výroby. Jeho specifíkem jsou tzv. státní cílové programy, jejichž prostřednictvím se do naší ekonomiky měl dostávat pokrok vědy a techniky. Často však docházelo pouze ke kopírování produktů. Hlavním strategickým cílem hospodářské politiky KSČ pro období 8. pětiletky v Československu bylo urychlit sociální a ekonomický rozvoj intenzifikací a zvyšováním efektivnosti výroby, kvality práce a přísné hospodárnosti.² K dosažení těchto cílů mělo pomoci prohlubování spolupráce se zeměmi RVHP, urychlení vědeckotechnického pokroku a zkvalitnění plánování a řízení ekonomiky. Mnohé z tohoto plánu se však slnit nepodařilo (např. nedošlo k omezení působení extenzivních činitelů výroby, nebyla zmenšena spotřeba paliv – těžba uhlí dokonce stoupla o 3,1 %, osobní spotřeba a životní úroveň vzrostla jen mírně). V souladu s plánem došlo k posílení výzkumné a vědecké základny.

9.1.1987 byl u nás zveřejněn text „Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR“. Zatímco všechny předchozí dokumenty měly podobu spíše „přání“ a návrhů na

¹ Nejsilnější reformní snahy se vedle Československa prosazovaly především v Maďarsku, kde reforma připravovaná skupinou ekonomů v čele s R. Nyersem byla založena na decentralizaci ekonomického rozhodování a měla vnést do ekonomiky tržní principy. Ale ani zde reforma nebyla důsledná, podniky zůstaly ve státním vlastnictví).

² Zákon č. 81/2986 Sb. O státním plánu rozvoje národního hospodářství ČSSR na léta 1986-1990.

„zdokonalení“ stávajícího systému, zde se poprvé hovoří o možnosti celkové přestavby modelu centrálně plánované ekonomiky. „Jeho realizace měla znamenat přechod na kvalitativně nový stupeň rozvoje socialistické společnosti, který by učinil socialismus konkurenceschopným, vybavil ho vysokou efektivností a dodal mu silné vnitřní zdroje a stimuly k vlastnímu rozvoji.“¹ Cílem hospodářské přestavby bylo zvýšit účinnost centrálního řízení a současně zvětšit zodpovědnost a pravomoci podniků. Toho mělo být dosaženo zejména posílením reálné účasti kolektivů na řízení a správě podniků, zvýšením úlohy zbožně peněžních vztahů a hmotné zainteresovanosti podniků na konečných výsledcích. Předsednictvo ÚV KSČ a vláda vyslovily souhlas s vypracováním „Komplexního dokumentu pro přestavbu hospodářského mechanismu ČSSR“, avšak s jeho realizací se příliš nespěchalo. Ve skutečnosti se téměř nic nezměnilo, do praxe byly uvedeny jen některé dílčí kroky.

Od 2. poloviny 80.let se opět rozvíjí ekonomické myšlení. Důležitým počinem bylo založení Kabinetu prognóz v Ekonomickém ústavu ČSAV v roce 1986 a jeho přeměna na samostatný Prognostický ústav (v čele s Valtrem Komárkem) o rok později. Tato instituce vypracovala na zakázku vlády v září 1988 „Souhrnnou prognózu ČSSR do roku 2010“, v níž se znovu objevily důkazy o stále narůstajícím zaostávání československé ekonomiky ve srovnání s vyspělými tržními ekonomikami. Zpráva také poukazuje na problém velkého znečištění životního prostředí v zemi. Řešení stávajícího neuspokojivého stavu ekonomiky spatřuje v systémových změnách.

Všechny pokusy o reformu systému centrálního plánování selhaly. Předchozí vývoj spíše potvrdil myšlenku A. Slaného o „nereformovanosti nereformovatelného“² Uvedený autor tvrdí, že centrální plánování vyžaduje státní vlastnictví, což je neslučitelné s prvky tržní ekonomiky. Ta totiž staví právě na výkonu vlastnických práv. Nelze tedy spojovat plán a trh (jak se o to pokoušeli reformní ekonomové v době vlády komunistické strany). Navíc centrální řízení z důvodu snadnějšího určování hospodářských plánů posiluje monopolní strukturu a nevytváří tak konkurenční prostředí. Proto jakákoliv snaha o cenovou nápravu vede k inflaci a k nutnosti chránit výrobce před vnější konkurencí. V příkazovém systému s fungujícími monopoly nelze tedy ani změnit administrativní způsob určování cen. Dalším důvodem podporujícím

¹ SEKANINA, M.: Československá ekonomika v druhé polovině 80.let minulého století. In: Acta Oeconomica Pragensia – Sborník k 75.narozeninám prof.Ing. Václava Průchy, CSc. – 7/2007. Praha: Oeconomica, 2007. Str. 337

² SLANÝ, A. a kol.: Makroekonomická analýza a hospodářská politika. (Beckovy ekonomické učebnice). Praha: C.H. Beck, 2003. Str. 340.

tezi o nereformovatelnosti systému CPE je to, že „centrální plánování je založeno na vědomém budování vertikálních vztahů v ekonomice a potlačuje (či zcela ruší) dlouhodobě vzniklé spontánní horizontální vztahy mezi lidmi.“¹

Po listopadu 1989 se ukázalo, že pro zlepšení nepříznivé ekonomické situace a zastavení neustále se prohlubujícího zaostávání Československa vůči vyspělým tržním ekonomikám nepomůže pouhá reforma modelu CPE, ale že bude nevyhnutelná zásadní přeměna ekonomického mechanismu.

¹ SLANÝ, A.: Makroekonomická analýza a hospodářská politika. (Beckovy ekonomické učebnice). Praha: C.H. Beck, 2003. Str.341.

2 Spor o scénář ekonomické transformace aneb Jaká je správná cesta k (fungující) tržní ekonomice?

2.1 Výchozí podmínky

Koncem osmdesátých let 20. století, kdy se hroutily komunistické režimy, nebyla ekonomická věda připravena řešit problémy spojené s transformací centrálně plánovaných ekonomik na tržní. Do té doby se tím nikdo příliš nezabýval¹. Nebyla vytvořena žádná koncepce, jasný byl pouze cíl: dosáhnout v Československu a dalších zemích SVE takových změn, aby se svojí ekonomickou výkonností vyrovnaly vyspělým tržním ekonomikám a mohly obstát v konkurenci států západní Evropy, USA a Japonska. Transformující se země nemohly jednoduše převzít principy z již fungujících tržních ekonomik, protože zde byly úplně jiné podmínky. Léta totalitního režimu a centrálně plánovaného hospodářství nelze změnit ze dne na den. Vše se musí budovat postupně, lidé si na to musí zvyknout.

Ani státy, které prošly podobnou totalitní minulostí, nemohly volit stejnou cestu změn se stejnými nebo podobnými výsledky. Na celkové úspěšnosti ekonomické transformace se podílela řada faktorů. Mezi ně patřily také výchozí podmínky. Ekonomická situace Československa na konci osmdesátých let 20.století byla do značné míry odlišná od ostatních transformujících se postkomunistických zemí. Z předchozího vývoje ČSR a jeho specifického postavení v rámci RVHP vyplynula celá řada výhod i nevýhod.

Mezi výhody ČSR patřily zejména:

- relativně výkonný průmysl, výkonné zemědělství
- vzdělané, kvalifikované a zkušené pracovní síly s vysokou schopností adaptivity
- plná zaměstnanost
- nejmenší zadluženost z postkomunistických států
- dlouholetá tradice přísné monetární politiky (monetární stabilita se v Československu udržela i v období centrálně plánované ekonomiky), nízká inflace (1 - 2%)

¹ Na problémy CPE upozorňoval již ve 30.letech Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, polský ekonom O. Lange navrhl model „tržního socialismu“, v 60.letech vypracovali návrh reformy socialistické ekonomiky český ekonom Ota Šik, maďarský ekonom János Kornai a polský ekonom W. Brus

- relativně dobré zabezpečení obyvatelstva spotřebním zbožím

Nepříznivé okolnosti pro transformaci byly tyto:

- rozpad Rady vzájemné hospodářské pomoci v roce 1991 – zejména změna platebních podmínek a obchodu se zeměmi RVHP – Československo ztratilo relativně málo náročné trhy pro svoje výrobky, na kterých bylo do značné míry závislé
- narůstající politické a ekonomické potíže SSSR
- krize na Středním východě
- sjednocení Německa, omezení výměny zboží s touto zemí
- recese západních ekonomik
- oslabování celosvětové konjunktury, zhoršování exportních podmínek, růst úrokových sazeb
- zaostávání Československa vůči vyspělým ekonomikám, malá spolupráce se západními zeměmi, nedostatečné zkušenosti s tržní ekonomikou
- systém centrálně plánovaného hospodářství byl v ČSR patrně nejdůslednější ze všech zemí RVHP, soukromý sektor prakticky neexistoval (zatímco v Maďarsku, Polsku a NDR se drobné soukromé podnikání vyskytovalo)
- zničené životní prostředí v ČSR
- systém CPE zanechal své stopy také na lidech, kteří měli po tolika letech nesvobody a nemožnosti sebezprosažení nedostatek sebedůvěry a víry ve vlastní schopnosti¹

Československo tedy vstupovalo do procesu transformace jako středně vyspělá země a oproti jiným postkomunistickým státům mělo jisté výhody, těch je však třeba účelně využít. Třebaže byly příznivé okolnosti před zahájením ekonomické transformace důležité, nezajišťovaly její konečný úspěch. Neplatí, že země s lepšími výchozími podmínkami automaticky dosahovaly lepších výsledků. Výjimkou nejsou opačné případy, kdy transformující se státy nedostatečně využily svých výhod a skončily s horšími výsledky než země s relativně méně příznivými výchozími podmínkami. Jako příklad může posloužit i Česká republika.

¹ Shrnuto a upraveno podle:

KLAUS, V.: O tvář zítřka (rok devadesátý). Praha: Pražská imaginace, 1991. Str. 33.

KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: CERM Akademické nakladatelství s.r.o., 1999. Str. 4

SLANÝ, A. a kol.: Makroekonomická analýza a hospodářská politika. (Beckovy ekonomické učebnice). Praha: C.H. Beck, 2003. Str. 345-346.

PICK, M.: Do třetího tisíciletí třetí cestou., 2000. Dostupné z [http:// www.tendence.cz/pick](http://www.tendence.cz/pick)

Na úspěšnosti ekonomické transformace se podílelo množství jiných faktorů – např. mentalita daného národa, schopnost lidí přizpůsobit se novému systému (zejména tomu, že měřítkem jejich úspěchu již není, jak dobře plní plán, ale jaké zisky jejich podniky vytvářejí a jak jsou úspěšné v soutěži se svými konkurenty) a hlavně hospodářská politika státu. Je velmi důležité přivést hospodářství na správnou cestu.

Problémem v Československu bylo, že většina obyvatel se brzy po revoluci jednoznačně shodla na odmítnutí minulého režimu a všeho, co s ním bylo spojeno, aniž by bylo vytvořeno něco nového, k čemu by své nadšení mohli směřovat. Transformační proces bylo nutno provést co nejrychleji. Zastánce rychlého provedení reform (šokové terapie) byl jeden z předních českých ekonomů Václav Klaus, který na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20.století opakovaně upozorňoval na to, „jak zhoubné by pro nás pro všechny bylo setrvání v dnešním nesytému, kdy již vůbec neexistují nebo prakticky nefungují typické instituce centrálního plánování, jako Státní plánovací úřad, a kdy je efektivní fungování tržního mechanismu blokováno netržně vytvořenými cestami a špatně definovanými vlastnickými vztahy.“ (Klaus, 1991)¹ Vládnoucí představitelé Československa se však dlouho nemohli shodnout, jaká je ta správná cesta k fungující tržní ekonomice.

2.2 Spory o rychlost a pojetí ekonomické transformace

Z dosavadních diskusí o strategii změny centrálně plánované ekonomiky na tržní ekonomiku vyplynuly tyto závěry (Jonáš, 1997):

1) Soukromé vlastnictví je z hlediska ekonomické efektivnosti nadřazeno vlastnictví společenskému či státnímu. Proto je nutné uskutečnit rozsáhlou privatizaci výrobních prostředků.

2) Soukromé vlastnictví samo o sobě není myslitelné bez efektivně fungujících kapitálových trhů, trhu práce a trhu zboží a služeb. Tyto trhy nemohou fungovat bez toho, aniž by odpovídajícím způsobem fungoval cenový systém, který koordinuje ekonomické aktivity jednotlivých účastníků trhů. Proto je nutné přistoupit k rozsáhlé cenové liberalizaci.

3) Monopoly negativně ovlivňují konkurenci a jsou ekonomicky neefektivní. To platí obzvláště o monopolech, které vznikly na základě administrativních rozhodnutí

¹ KLAUS, V.: O tvář zítřka (rok devadesátý). Praha: Pražská imaginace, 1991. Str.46

(jedná se především o výrobně hospodářské jednotky - VHJ). Tyto monopoly je nutné rozbít a vytvořit konkurenční prostředí. Jedním z důležitých nástrojů pro zvýšení konkurenčního prostředí je otevření ekonomiky vůči zahraniční konkurenci. Proto je potřebná liberalizace zahraničního obchodu a podmínek pro vstup zahraničních investic.

4) Schodky veřejných rozpočtů mají za následek, že omezené národní úspory jsou částečně pohlcovány veřejným sektorem na úkor investičních záměrů v sektoru soukromém. Jelikož jsou až na určité výjimky investice uskutečňované soukromým sektorem efektivnější, vytěsňování soukromých investic veřejnými má negativní dopad na budoucí výrobní potenciál ekonomiky a omezuje budoucí hospodářský růst. Z toho vyplývá potřeba udržet veřejné rozpočty v rovnováze. Navíc byla úloha státu a rozsah přerozdělování prostřednictvím veřejných rozpočtů v bývalém ekonomickém systému neúnosně vysoké, a proto bylo nutno dosáhnout při současně vyrovnaných příjmech a výdajích veřejných rozpočtů snížení jejich výše.

5) Rozhodování ekonomických subjektů je v období ekonomické reformy velice ztíženo značným stupněm nejistoty, která je nedílnou součástí hlubokých ekonomických a politických změn. Není žádoucí, aby byla tato nejistota prostředí, ve kterém se výrobci, finanční instituce či domácnosti pohybují, navíc zvýšena vysokou inflací. Z nežádoucích ekonomických důsledků vysoké inflace proto vyplývá jednak potřeba vyrovnaných veřejných rozpočtů a rovněž potřeba restriktivní měnové politiky centrální banky.¹

Většina ekonomů i politických představitelů se brzy po revoluci shodla na neudržitelnosti socialistického systému v té podobě, v jaké existoval v Československu koncem 80.let. Jako ekonomicky efektivnější se jevílo tržní hospodářství. Avšak taková shoda nepanovala v názorech na strategii změny CPE na tržní ekonomiku, proto v 1.polovině roku 1990 probíhaly dlouhé diskuse o rychlosti a pojetí ekonomické transformace. Zapojila se do nich řada ekonomů a nakonec se zformovaly 3 hlavní názorové proudy na cílový stav ekonomických změn:

- Liberální – tato skupina ekonomů prosazovala především omezení role státu a jeho zásahů do ekonomiky. Většinou šlo o zastánce plošné privatizace a rychlé

¹ JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 15-16.

cesty (šokové terapie) z Prognostického ústavu ČSAV. Byl to např. Václav Klaus, Tomáš Ježek, Vladimír Dlouhý, Jiří Jonáš, Karel Dyba, Dušan Tříška aj.

- Tržní hospodářství se zachováním zásahů státu do ekonomiky – zastánci tohoto návrhu požadovali silnou pozici státu zejména v oblasti sociální politiky, zajištění sociálních jistot (zaměstnanost apod.). V otázce rychlosti transformace se přikláněli ke gradualistickému přístupu (pomalá cesta). Do této skupiny patřil např. Miloš Zeman, Valtr Komárek, F. Vlasák.
- Třetí skupina ekonomů prosazovala zlepšení stávajícího systému centrálního plánování, jeho reformy – např. zavedení konkurenčního prostředí na ekonomických trzích, rušení monopolů. Chtěli spojit to nejlepší ze socialismu (sociální přednosti) a kapitalismu (výkonnost, bohatství) v jednotnou koncepci tzv. třetí cesty (Šik, Zelený).

Již v roce 1989 vzniklo několik dokumentů o strategii přechodu k tržní ekonomice. Prvním z nich byl text skupiny mladých ekonomů z Ekonomického ústavu (Zieleniec aj.), jež nesl název „Československo na rozcestí“ s podtitulem „Zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy“. Zde se konstatuje, že stav československé ekonomiky je neuspokojivý a veškeré dosavadní snahy o jeho nápravu selhaly. Jak plyne už z názvu dokumentu, Československo stojí na „rozcestí“, kdy je nutné vybrat si nový, nejlépe tržní, ekonomický řád. Nezabývá se však způsobem, jak ho dosáhnout.

Po této stránce byl konkrétnější návrh exilového ekonoma J. Švejnara, který předložil transformační scénář rozložený do tří fází:

1. V přípravné fázi se měly realizovat tyto kroky:

- přijetí zákonů vymezujících všeobecná pravidla pro budoucí hospodářskou činnost a předpisů definujících detailně jednotlivé nástroje (míru zdanění, úroveň cel, rozdělení akcií státních podniků – v tomto dokumentu je poprvé navrhována masová privatizace majetku státu, avšak J. Švejnar nedoporučoval přímý prodej akcií občanům, ale rozdělení jejich portfolia prostřednictvím fondů či holdingových společností), aby se snížila nejistota a odstranily spory mezi hospodářskými subjekty, současně měly být ustaveny nové a zreformovány staré instituce (banky, odbory apod.)

- výkonné orgány vlády měly reformovat státní správu a podniknout přípravy k zahájení ekonomické přeměny (vláda se má orientovat hlavně na udržení

makroekonomické rovnováhy; jestliže připustí destabilizaci a inflaci, bude jen stěží možné uskutečnit i mikroekonomické reformy)

- podniky a jejich nové dohlížecí orgány (ředitelské rady) měly vybrat manažery a na základě intenzivních průzkumů domácích i zahraničních trhů připravit podnikatelskou strategii pro tržní podmínky.

2. Ve druhé fázi mělo dojít k liberalizaci cen a devizových kurzů. Domácí ceny měly co nejvíce odpovídat cenám na zahraničních trzích. Podniky měly začít pracovat podle signálů nově vzniklých trhů při současném přidělení výchozích dotací a stanovení daní. Na jejich dočasnou ochranu před zahraniční konkurencí měl být zaveden jednoduchý systém cel. Podle signálů světových trhů se měly postupně adaptovat na nové podmínky. Současně měl být podporován vznik nových podniků, a to i za účasti zahraničních investic.

3. Třetí fáze (přechodné období, asi 2-4 roky) měla být ve znamení postupného odbourávání dotací, přemísťování pracovních a jiných zdrojů podle poptávky. Také měla začít fungovat burza, kde by probíhaly dražby vybraných podniků. Přechodné období by skončilo, jakmile by byl odstraněn systém dotací a podniky by se staly zcela autonomními subjekty.¹

Ani tento návrh se nestal přímým východiskem ke zpracování vládního scénáře ekonomické transformace na federální úrovni. Místopředsedou federální vlády odpovědným za oblast ekonomie byl ředitel Prognostického ústavu ČSAV Valtr Komárek. Ten zastával názor, že privatizace je nevyhnutelně dlouhodobý proces a její rozložení do několika desítek let může pomoci snížit ekonomické náklady na změny. Tato koncepce byla později nazvána gradualistická. Komárek žádný konkrétní projekt nepředložil.

Čeští představitelé nebyli spokojeni s federálním přístupem k problematice ekonomické transformace, proto po vytvoření vlády České republiky byl na popud jejího místopředsedy pro ekonomické otázky F. Vlasáka sestaven český tým expertů Hospodářské rady ČR². Od něj vzešel v dubnu 1990 první „Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice“. Dokument upřednostňuje pomalejší tempo transformace, standardní metody privatizace a aktivní strukturální politiku. Obsahuje myšlenku přípravy ročního provizoria pro rok 1990. Během této doby by se mělo pracovat na

¹ ŠVEJNAR, J.: Strategie ekonomické přeměny Československa. Praha: Lidové noviny, 1990. Str. 15-24, 39-40.

² Mezi členy patřil např. K. Kouba, V. Klusoň, L. Mlčoch, Z. Šulc, O. Turek, O. Šik, M. Matějka aj.

souboru změn, který by mohl být schválen jako jeden velký balík reforem k 1.1.1991. Zahrnoval by jednak transformaci cenového systému, novou daňovou soustavu, nová pravidla podnikání (obchodní zákoník) a všeobecnou deetatizaci a komercionalizaci státních podniků.

Na tento text reagovalo federální ministerstvo financí vedené Václavem Klausem dokumentem „Strategie ekonomické reformy“ z 20.dubna 1990, ve kterém je zdůrazněna nutnost rychlého a nekompromisního postupu klíčových reforem (šoková terapie). Zastánci této teorie upozorňovali na „riziko tzv. transformační pasti, tj. situace, kdy dojde k demontáži mechanismu centrálně plánované ekonomiky bez jeho nahrazení tržním mechanismem v plné míře. Ekonomika se tak může ocitnout ve stavu určitého vakua, kdy neexistuje ani plán, ani trh, a ekonomické výsledky mohou být ještě horší než ve starém systému centrálního plánování.“¹ Podobné nebezpečí se skrývá také v neúplném provedení reformních opatření. Pro okamžité provedení transformace hovořil také fakt, že bezprostředně po pádu předchozího režimu jsou lidé nejvíce nakloněni změnám, protože touží po něčem novém. Jejich nadšení však velmi rychle klesá. Odkládání reforem navíc nahrává opozici, dává ji čas na zesílení.

Vedle sebe tak vznikaly dva scénáře transformace: federální a český. Oba shodně směřovaly Československo k tržní ekonomice, avšak lišily se především v názorech na privatizaci (její rychlost a metody) a na rychlost liberalizace cen ve vztahu k zahraničním trhům.

A/ Pokud jde o privatizaci, tvůrci federálního scénáře věřili v rozhodující roli soukromého vlastnictví pro chování ekonomických subjektů v tržní ekonomice. Většinou platí, že majitel se více snaží o lepší výsledky svého podniku, o větší zisky, než ten, kdo má rozmnožovat státní majetek a plnit plány stanovené shora bez znalosti okolností. Problémem bylo, jakým způsobem státní majetek do rukou soukromých majitelů převést. Standardní způsoby obvyklé ve vyspělých zemích se jevily jako zdlouhavé a obyvatelé neměli dostatek kapitálu. Proto byla navržena specifická metoda – kuponová privatizace. Jejím prostřednictvím měl být státní majetek rozdělen mezi všechny československé občany starší 18 let, kteří o to projeví zájem zakoupením kuponové knížky.

¹ JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 16.

Čeští ekonomové význam soukromého vlastnictví nepopírali, ale vyslovovali námitky vůči privatizaci velkých státních podniků. Byli přesvědčeni, že z masové kuponové privatizace sice vzejdou miliony nových vlastníků, avšak bez potřebné kvalifikace k rozhodování a řízení podniků. Navíc podniky byly několik desítek let v CPE dotovány státem bez ohledu na svoji úspěšnost, proto by neměly spravedlivé startovní podmínky. Český tým doporučoval pro velké podniky raději zvolit dvoufázovou strategii transformace vlastnických vztahů: nejprve odstátnění (deetatizace) podniků a peněžní vymezení základního jmění na bázi zůstatkové hodnoty jeho majetku, které mělo proběhnout souběžně s liberalizací cen na trhu zboží a služeb. Vztah těchto podniků ke státu byl vymezen pouze daňovými povinnostmi. Funkci prozatímního vlastníka měl vykonávat Fond národního majetku. Pak měla následovat privatizace, a to na základě privatizačních a restrukturalizačních projektů vypracovávaných managementem deetatizovaných podniků. Tak se podniky měly adaptovat na nové podmínky bez státního řízení a na liberalizované trhy měly vstupovat jako plnohodnotné tržní subjekty.

B/ V otázce liberalizace vnitřních cen se oba scénáře shodně vyslovily proti jejímu odkládání a rozložení na více let. Předpokládala se jednorázová realizace v roce 1991. Avšak federální scénář navrhoval i okamžitou liberalizaci zahraničního obchodu, což by vyžadovalo vysokou míru devalvace koruny (z 15 na 28 Kčs/USD). To by s sebou přineslo vzestup cenové hladiny, redukci domácí poptávky a následný hluboký pokles výroby.¹

Český scénář opět navrhoval gradualistický přístup, tedy postupné kroky. Nejprve pouze částečnou liberalizaci s určitou mírou regulace zahraničního obchodu. V této době měly vedle sebe existovat dva devizové trhy: jeden s úředním kursem (s mírnou devalvací) a druhý s volným kursem určeným nabídkou a poptávkou. Tyto dva trhy (kursy) se měly postupně sblížovat až ke konečné deregulaci této oblasti.

Oba scénáře byly předloženy federální vládě 3.května 1990. Poté již všechny práce na dotvoření transformační strategie probíhaly jen na federální úrovni. Český tým měl těžší podmínky při prosazování svých návrhů. To bývá někdy uváděno jako jeden z důvodů konečné úspěšnosti federálního scénáře. Hlavní příčinou byla však patrně absence silného oponenta Václavu Klausovi. Všem bylo jasné, že ekonomickou

¹ ŠULC, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. Brno: Doplněk, 1998. Str. 75.

reformu je třeba provést, avšak ucelená alternativní koncepce ke Klausově vytvořena nebyla. Valtr Komárek odjel v rozhodující chvíli v březnu 1990 na dlouhou služební cestu do Ameriky. Podle Tomáše Ježka¹ si tím sám zavinil svoji prohru. Po jeho návratu bylo již všechno dohodnuto.

Vyřešení situace napomohly také volby. Václav Klaus využil své politické obratnosti k získání příznivců z řad politiků i občanů. Velmi brzy pochopil, že transformace není jen problém ekonomický, ale především politický a týká se celé československé společnosti. Od počátku transformačního procesu zapojoval do dění širokou veřejnost. Věděl, že je třeba zdůrazňovat všechny potřebné argumenty na podporu našeho unikátního společenského a ekonomického přerodu, vše otevřeně vysvětlovat a informovat, aby se lidé změn nebáli. Z toho důvodu počátkem 90.let přijímal pozvání k rozhovorům do médií, psal nejrůznější úvahy a eseje.² Nezastíral, že transformační proces nebude bezbolestný a neobejde se bez potíží a ztrát. Chtěl, aby si lidé uvědomili, že s novými právy rostou i povinnosti a rozsah toho, co mohou ztratit. Tržní ekonomika vyžaduje více zodpovědnosti a snahy. Na druhé straně neustále projevoval svůj optimismus a víru ve schopnosti národa, který má bohatou historii, během které mnohokrát prokázal své schopnosti a píli.

2.3 Výsledný scénář

V září 1990 projednalo a schválilo Federální shromáždění konečnou podobu scénáře. Předložený reformní program změn v přístupu k národnímu hospodářství nesl název „Scénář ekonomické reformy“. Většina přijatých opatření měla blíže k federálnímu návrhu, jež byl dílem ekonomů ze skupiny okolo Václava Klause: jako cíl transformace byla stanovena tržní ekonomika bez přívlastků a s minimálními zásahy státu během přeměny ekonomického mechanismu i po jejím dokončení, tohoto cíle mělo být dosaženo rychlým postupem změn (šokovou terapií) při liberalizaci vnitřních cen, zahraničního obchodu i privatizaci, to vše při maximální otevřenosti ekonomiky.

Transformační strategie byla podle schváleného scénáře postavena na těchto hlavních pilířích:

¹ HUSÁK, P.: Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem. Praha: Volvox Globator, 1997. Str. 108.

² Klausovy eseje, úvahy, úvodníky a rozhovory pro různá média vyšly také v knižní podobě: Nemám rád katastrofické scénáře (1991), O tvář zítřka (1991) aj.

A/ Scénář nejprve vymezil makroekonomický rámec ekonomické reformy pro zbytek roku 1990 a rok 1991. Definoval jej jako restriktivní měnovou a fiskální politiku (nulový růst množství peněz a mírně přebytkový státní rozpočet). Makroekonomickou prioritou v procesu transformace bylo stanovení především blokování inflačního procesu. Mezi další cíle patřil ekonomický růst, zaměstnanost a vyrovnaná platební bilance. Současně se počítalo s provedením daňové reformy.

B/ Další část scénáře se věnovala změně vlastnických vztahů, jelikož soukromé vlastnictví je nezbytným předpokladem tržní ekonomiky. Hromadný přesun státních vlastnických práv do soukromých rukou měl být proveden v několika variantách:

- malá privatizace
- částečná restituce
- velká privatizace.

Ta měla být po předchozím oddlužení státních podniků prostřednictvím Fondu národního majetku uskutečněna standardními i nestandardními metodami (kuponová privatizace). Zdůrazněna byla rychlost privatizace, aby byly ekonomické subjekty co nejrychleji vystaveny skutečnému tlaku trhu.

C/ K tržnímu hospodářství neodmyslitelně patří volná tvorba cen. Proto se od 1.1.1991 předpokládala souběžná liberalizace vnitřních cen a zavedení tzv. vnitřní směnitelnosti měny, což vyžadovalo devaluaci koruny o více než 80 % oproti začátku roku 1990. Konečným cílem byla plná konvertibilita československé měny v souladu s článkem VIII Dohody o Mezinárodním měnovém fondu. Avšak uvolňování cen naráželo na jisté potíže. Problematické bylo především to, že většina podniků v Československu měla v podstatě monopolní postavení¹, proto po liberalizaci cen mohly podniky přistoupit k jejich radikálnímu zvyšování. Řešením této situace bylo zavedení konkurenčního prostředí. Z toho důvodu bylo nutné co nejdříve uvolnit bariéry zahraničnímu obchodu, aby domácí socialistické monopoly měly účinnou konkurenci. Liberalizace vnějších ekonomických vztahů měla napomoci přiblížení domácích cen světovým cenám, domácích podmínek na trhu podmínkám běžným ve standardních tržních ekonomikách.

Při liberalizaci cen hrozilo také nebezpečí tzv. inflační spirály, kdy v reakci na rostoucí ceny se zvyšují mzdy, ty se prostřednictvím nákladů promítají do dalšího

¹ Model centrálně plánované ekonomiky totiž upřednostňoval velké podniky, protože to usnadňovalo tvorbu plánů a vzájemnou komunikaci mezi podniky a centrem.

zvyšování cen atd. Nadměrné inflaci měla zabránit restriktivní makroekonomická politika, která se ukázala jako poměrně úspěšná, protože česká a slovenská inflace zůstala nejnižší ze všech transformujících se ekonomik.

D/ Důležitým úkolem bylo udržení sociálního smíru, proto se dokument zabývá také některými sociálními souvislostmi ekonomické transformace, jež je nevyhnutelně doprovázena zhoršením finanční situace některých skupin obyvatel, růstem nezaměstnanosti apod. Její možné negativní dopady zejména na sociálně slabé vrstvy obyvatelstva (důchodci, rodiny s dětmi) mají být řešeny určitými kompenzacemi, vytvořením záchranné sociální sítě (nezaměstnanost, rekvalifikace aj.). Ta byla v Československu poměrně rozsáhlá, vyplácely se penze, zůstalo nemocenské pojištění, školství a zdravotnictví bylo téměř zdarma. Ve srovnání s ostatními zeměmi SVE byla u nás nejnižší míra nezaměstnanosti. Přesto někteří kritikové transformace upozorňovali na zanedbání jejího sociálního aspektu. Avšak je nutné si uvědomit, že prostředky na realizaci sociální politiky nejsou neomezené. Sociálního smíru nesmí být dosaženo neúměrným růstem mezd.

V souvislosti s obnovováním trhu práce zmiňuje scénář např. právo na stávku, kolektivní vyjednávání o mzdách a pracovních podmínkách, vývoj nominálních, reálných mezd a minimální mzdy, podporu pracujících apod.

E/ Zvláštní pozornost je ve scénáři věnována specifikám agropotravinářského komplexu. Privatizace zemědělství si vyžádala spojení doposud oddělených vlastnických a užívacích práv k zemědělské půdě. I této oblasti se měla týkat liberalizace cen. Následné zvyšování cen potravin bude stát kompenzovat intervenčními nákupy omezeného okruhu zemědělských výrobků za garantované ceny.¹

¹ Více o obsahu Scénáře ekonomické reformy viz:
CHMELÍK, R.: Spor o scénář ekonomické transformace: závěrečná práce. Brno, 2007.

3 Realizace základních změn ekonomického mechanismu

3.1 Makroekonomická rovnováha, trh zboží a služeb

3.1.1 Měnová a rozpočtová politika

Makroekonomická stabilizace země byla jednou z priorit transformačního scénáře. Autoři strategie ekonomické přeměny si byli vědomi, že „je nezbytné mít v ruce makroekonomickou situaci v zemi dříve, než provedou základní liberalizační kroky, zejména liberalizaci cen a zahraničního obchodu.“¹ Makroekonomické rovnováhy chtěli proto dosáhnout co nejrychleji s pomocí restriktivní měnové a fiskální politiky.

Základní prostor pro rozpočtovou politiku byl v průběhu prvních dvou let transformace vytvořen provedením reformy daňového systému, který byl v období CPE nástrojem přerozdělování. Nahrazen byl standardní tržní daňovou soustavou, založenou na jednotném zdaňování příjmů (zisků) právnických i fyzických osob. Byly také zavedeny spotřební daně, dvousazbová daň z přidané hodnoty a některé daně zvláštního určení (daň dědická, darovací, daň ze staveb a pozemků, silniční daň, daň z převodu nemovitosti). Právě z daní a také ze sociálního pojištění jsou nejvyšší příjmy státního rozpočtu.

Změnila se také struktura státního rozpočtu. Zatímco v období centrálního plánování hlavní část výdajů směřovala k pokrytí nákladů na plnění národohospodářských plánů., po zavedení tržní ekonomiky slouží rozpočtové peníze k úhradě nákladů za fungování státní správy, obrany, zdravotnictví, školství, sociální péče apod. Na počátku transformace byl fiskální politika výrazně restriktivní. Zaměřovala se na udržení vyrovnanosti státního rozpočtu a na zabránění výrazných rozpočtových deficitů, což se na počátku devadesátých let dařilo. Ale v budoucnosti nedokázala vláda jejich vzniku zabránit, protože výdaje ze státního rozpočtu (např. na sociální politiku, na fungování státní správy) se neustále zvyšují.

V otázce měnové politiky je nejvýznamnější činnost České národní banky, která svými opatřeními (viz dále) zajišťovala stabilitu koruny.

Můžeme konstatovat, že při dosahování makroekonomické stability bylo Československo (Česká republika) ve srovnání s ostatními postkomunistickými

¹ KLAUS, V.: Demontáž centrálně plánované ekonomiky a cíle transformace. 23.3.2001. Dostupné z WWW: <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=IQF6I3I3Mmzr>

ekonomikami alespoň v prvních letech transformace relativně nejúspěšnější. Dokazuje to i vývoj základních makroekonomických ukazatelů.¹ Brzy po zahájení transformace bylo v Československu dosaženo ekonomické rovnováhy, projevující se zejména stabilitou měny, vyrovnaností státního rozpočtu, nejnižší mírou inflace ze všech tranzitivních ekonomik, příznivým vývojem devizových rezerv a nízkou mírou nezaměstnanosti.

3.1.2 Pokles produkce po zahájení ekonomické transformace

Stejně jako v ostatních postkomunistických zemích došlo v Československu v prvních letech transformace k poklesu HDP, který byl ovšem při přeměně centrálně plánované ekonomiky na tržní nevyhnutelný. A ve srovnání s ostatními transformujícími se ekonomikami byl pokles produkce v ČR poměrně mírný. Největší propad byl zaznamenán v roce 1991. Na ztrátě dynamiky hospodářského růstu se podílela řada okolností:

A/ Po tolika letech direktivního systému se podniky musely adaptovat na nové tržní podmínky, které byly v mnohém přísnější než v období CPE. Noví vlastníci odstátněných podniků se museli naučit samostatně rozhodovat a hospodařit v podmínkách tržní konkurence. Navíc po *rozpadu RVHP* přišli o relativně nenáročné odbytiště a po liberalizaci zahraničního obchodu se museli vyrovnávat s konkurencí výrobků z vyspělých tržních ekonomik. Změnila se také struktura výroby. Řada podniků byla zvyklá na státní přerozdělování a dotace, které jim byly přidělovány bez ohledu na jejich hospodářskou úspěšnost.

B/ Na pokles HDP v prvních letech přeměny ekonomického mechanismu měla vliv také zvolená strategie vlastnické transformace, která proběhla až po liberalizaci trhu zboží a služeb. Většina státních podniků zůstala ještě následující 3-4 roky bez vlastnické transformace, což vedlo ke vzniku již zmíněné předprivatizační agónie. V této době neměly podniky dlouhodobého odpovědného vlastníka, který by měl zájem na jejich efektivním hospodaření. Většinou zůstaly v rukou původního managementu, snažícího se na nich obohatit.

C/ V systému centrálně plánované ekonomiky fungovala uměle stanovená struktura cen. Byly dotovány ceny některých výrobků, zejména spotřebního zboží a potravin

¹ Odkazují na 5. kapitolu, ve které je graficky zobrazen vývoj základních makroekonomických ukazatelů ve vybraných zemích, které také prošly ekonomickou transformací.

(tzv. záporná daň z obratu), naopak některé zboží a služby byly zdaněny nadměrně (tzv. kladná daň z obratu), což vedlo k deformaci struktury nabídky a poptávky. Ta se výrazně změnila po uskutečnění *jednorázové liberalizace cen* k 1.1.1991, kdy došlo zároveň ke zrušení většiny dotací k cenám a k liberalizaci převážné části zahraničního obchodu. Spotřebitelské ceny následně vzrostly až o 50 %, avšak jejich zvýšení nebylo kompenzováno růstem mezd a důchodů. Pouze pro sociálně slabé vrstvy fungovala opatření zmírňující účinek těchto změn.

D/ Současně bylo provedeno *znehodnocení měny devalvací* o 80 %. Touto přísnou rozpočtovou restrikcí se v Československu podařilo udržet míru inflace na poměrně nízké úrovni (protože nedošlo k inflační spirále, kdy s rostoucími cenami rostou i mzdy, ty se následně prostřednictvím nákladů přesouvají do cen atd.). Průměrná roční míra inflace v ČR, měřená spotřebitelskými cenami, činila v období let 1993-1997 ročně 11,4 %, zatímco v Polsku 25,9 %, v Maďarsku 22,3 % a na Slovensku 25,9 %. Přesto byly dopady těchto změn na obyvatelstvo vysoké, vnímali je jako neustálé zdražování. Zvýšily se ceny výrobních vstupů, a tedy i náklady domácí výroby, proto cenová hladina v Československu neustále rostla. Odrazilo se to v poklesu produkce i spotřeby, přičemž poptávka neklesla tolik jako produkce.

Václav Klaus na to vzpomíná takto: „Moment devalvace k 29.12.1990 a volba míry této devalvace byly pro mě osobně určitě nejtěžším životním politickým rozhodnutím. Prožíval jsem to s pocitem, že tím člověk ovlivňuje miliony lidí a osudy toho, co se v zemi stane nebo nestane.“¹ Devalvace měny byla nutná, aby zabránila nezadržitelnému zhoršování platební bilance, ke kterému by došlo po zrušení centrální regulace zahraničního obchodu a v důsledku rozpadu trhů RVHP. Jejím cílem byla podpora vývozu a omezení dovozu. Současně pomohla zamezit dramatickému nárazovému poklesu výroby a zaměstnanosti, k němuž by jinak došlo po zesílení dovozu zahraničního zboží na náš trh a v důsledku ztráty významné části našich odbytišť v zemích bývalé RVHP. Neprovedení devalvace by mělo za následek zvyšování zahraničního zadlužení Československa (České republiky).

Výrazný podíl na udržení měnové stability měly regulační aktivity České národní banky, která je hlavním nositelem měnové politiky. Podařilo se jí obstát i při tak náročných úkolech, jako bylo dělení měny po rozpadu ČSFR (kdy došlo k dalšímu

¹ KLAUS, V.: Demontáž centrálně plánované ekonomiky a cíle transformace. 23.3.2001. Dostupné z WWW: <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=IQF6I3I3Mmzr>

růstu spotřebitelských cen) a udržování stabilního devizového kurzu. Zodpovědně vykonávala dohled nad bankami, do několika nejrizikovějších dosadila nucenou správu.

Politiku šokového vypořádání se s inflací kritizuje ekonom J. Stiglitz, který je přesvědčen, že „nadměrná snaha potlačit inflaci může utlumit reálný hospodářský růst. Vysoké úrokové míry zadusily nové investice a vedly k nadhodnocení měny, což zlevňovalo dovozy a znesnadňovalo vývoz.“¹ Argumentuje příkladem Polska jako nejúspěšnější transformující se země, kde byla inflace během kritických let přizpůsobení se udržována na úrovni okolo 20 %, zatímco v České republice byla stlačena až na 2 %. K nadhodnocení měny však nedošlo. Koruna byla hluboce podhodnocena, což umožnilo udržet konkurenceschopnost části produkce (zejména surovin, paliv a polotovarů) na zahraničních trzích. Vývozem do zemí s tržním hospodářstvím se podařilo zmírnit dopady zániku trhů RVHP a udržet vyrovnanou bilanci zahraničního obchodu i bez výraznější restrukturalizace výroby. Restrukturalizace podniků byla dlouho odkládána až po privatizaci, přestože byla potřebná. To by se dalo autorům transformační strategie vytknout.

S odstupem času můžeme konstatovat, že v oblasti inflace a makroekonomické stabilizace dosáhla česká ekonomika nepopíratelných úspěchů. Sice se to neobešlo bez nákladů a ztrát, ale tak rozsáhlou přeměnu ekonomického mechanismu nelze provést zdarma. Je nutné se zbavit neudržitelných ekonomických aktivit z dob centrálního plánování, což s sebou nese pro některé lidi ztrátu zaměstnání a zhoršení životní situace. Po dlouhé době se objevila nezaměstnanost, jejíž dopady na obyvatelstvo spolu s ostatními reformami byly tíživé. Avšak tržní systém přináší pro schopné lidi nové možnosti a uplatnění.

3.1.3 Krátkodobé oživení ekonomiky a následná krize v roce 1997

Velmi rychle došlo k obnovení ekonomického růstu (1994-1996), a to především díky přílivu zahraničního kapitálu a zvyšování soukromé spotřeby v důsledku rostoucích mezd. Růst produkce byl doprovázen i zvýšením importů, které pokrývaly rostoucí předstih domácí poptávky před nabídkou. To vedlo ke zvětšování schodku obchodní bilance, protože většina dovozů směřovala do spotřeby, což

¹ STIGLITZ, J. E.: Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace. Praha: Prostor, 2003. Str. 251.

nepodporovalo exportní výkonnost české ekonomiky. V porovnání s vyspělými státy s fungujícím tržním hospodářstvím se totiž česká ekonomika vyznačovala nízkou výkonností a konkurenceschopností na zahraničních trzích. Tato přetrvávající nestabilita vůči zahraničí se stala hlavním makroekonomickým problémem v ČR v polovině 90.let.

Po počátečních příznivých hospodářských výsledcích brzy nastala krizová fáze. Projevily se první problémy bankovního sektoru, snížila se domácí i zahraniční investiční aktivita. Ale hlavním problémem se stal vývoj zahraničního obchodu, protože saldo obchodní bilance se propadalo do stále vyšších deficitů. Můžeme to považovat za důsledek příliš rychlé liberalizace zahraničního obchodu. V souladu s transformační strategií byly domácí trhy prakticky okamžitě otevřeny vyspělé zahraniční konkurenci (včetně EU) především minimalizací cel i necelních bariér. Zatímco trhy vyspělých zemí zůstávaly vůči českému vývozu více chráněny. Navíc Česká republika nevyužívala ani běžných prostředků mikroekonomické politiky (dotace vývozu, podpora výzkumu a vývoje, daňové úlevy) pro posílení konkurenceschopnosti svých podniků.

Znepokojivé je, že hospodářský růst neprobíhal tak rychle, jak se předpokládalo před zahájením ekonomické transformace. Následující tabulka ukazuje, že v ukazateli hrubého domácího produktu na osobu bylo výchozí úroveň z roku 1989 dosaženo krátkodobě jen v polovině 90.let, ale pak nastala krizová fáze, která přinesla další pokles HDP:

Tab. 1. Vývoj hrubého domácího produktu v ČR v letech 1989-2008¹

Rok	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Růst HDP %	4,5	-1,2	-11,5	-3,3	0,6	2,7	5,9	4,1	-0,7	-0,8	1,3

Rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Růst HDP %	3,7	2,5	1,9	3,6	4,6	6,4	6,4	6	6,6

Problémy se vystupňovaly v roce 1997 „po měnových turbulencích, v něž vyústila nadkritická vnější nerovnováha, kdy schodek běžného účtu platební bilance v roce 1996 a v prvním čtvrtletí 1997 dvojnásobně překračoval mezinárodně tolerovanou hranici

¹ Zdroj: KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90.letech 20.století. Brno: Akademické nakladatelství CERM, s.r.o., 1999. Str.26 - údaje do roku 1997
Český statistický úřad (upraveno). Údaj pro rok 2008 je platný k 7.3.2008.

4% v poměru k HDP.“¹ Pod vlivem krize na mezinárodních finančních trzích došlo k odlivu kapitálu z ČR a k výraznému tlaku na kurz koruny, který vyústil v měnovou krizi na jaře roku 1997. Centrální banka podstatně zvýšila povinné minimální rezervy bank a později také úrokové sazby, což vyvolalo krizi finančně slabé podnikové sféry. Zároveň zpřísnila podmínky bankovního dohledu a poskytování úvěrů. Tvrdou restriktivní fiskální i měnovou politikou byla způsobena recese ekonomiky v letech 1997-1999, byla stlačena domácí poptávka a tím i HDP. V důsledku hospodářského propadu vzrostla nezaměstnanost.

Z uvedeného vyplývá, že ekonomický růst České republiky byl doprovázen zvyšující se vnější makroekonomickou nerovnováhou. A restriktivní opatření, přijatá za účelem odstranění této nerovnováhy, vedla k poklesu poptávky i hrubého domácího produktu. Takové kolísání mezi hospodářským růstem a vnější makroekonomickou rovnováhou můžeme považovat za důsledek destabilizace mikroekonomické sféry, především podniků a bank. Jak bude uvedeno v následující kapitole, podniky byly většinou silně podkapitalizované a zadlužené, tudíž závislé na bankovních úvěrech, které mnohdy nemohly splácet. Rizikové úvěry zase ohrožují existenci bank a z toho plynou problémy bankovního sektoru.

¹ VÍTEK, M.: Evropské politické myšlení 2. Brno: Akademické nakladatelství CERM, s.r.o., 2001. Str.340.

3.2 Transformace vlastnických struktur

Obnovení soukromého vlastnictví bylo jedním z hlavních předpokladů vytvoření racionálně fungující tržní ekonomiky. Státní či společenské vlastnictví, které u nás existovalo před rokem 1989, je „vztahem nikoho a ničeho k ničemu, tedy bez odpovědnosti.“¹ V předlistopadovém Československu patřila míra tohoto státního vlastnictví ve srovnání s ostatními socialistickými zeměmi k nejvyšším (až 95 %). Soukromý sektor prakticky neexistoval. Se vznikem trhu bylo proto nutné vymezit práva a povinnosti jeho jednotlivých účastníků, aby bylo jasné, kdo může o čem rozhodovat a kdo nese za co odpovědnost.

Jak již bylo uvedeno, strategii deetatizace vytvořili čeští i federální ekonomové. Po dlouhých sporech byla nakonec zvolena Klausovou skupinou navržená rychlejší cesta těchto změn, která bývá někdy nazývána šoková terapie (tento pojem použili poprvé experti z Mezinárodního měnového fondu). Václav Klaus však takové označení odmítá. Podle něj se nejednalo o žádný šok, „vše bylo s dostatečným předstihem oznamováno a bylo to připravováno velmi opatrnou makroekonomickou politikou“.²

Federální koncepce založená na přímé privatizaci státních podniků způsobila časový nesoulad mezi vytvořením trhů s liberalizovanými cenami a vlastnickou transformací státních podniků. Stát přestal vykonávat své vlastnické funkce ihned po zrušení centrálního plánování, ale zformování nových soukromých vlastníků trvalo i několik let. Do převzetí novými majiteli tak podniky zůstávaly v rukou původního managementu. Nedostatečně upravený právní rámec pro tržní podmínky poskytoval velkému okruhu lidí z těchto managementů dostatek prostoru pro obohacování na úkor státních podniků. Rozprodávali je, pronajímali nebo pod cenou prodávali produkci spřízněným firmám. Toto rozkrádání státního majetku bylo však zpravidla právně nepostižitelné. Pro tento jev bývá v Československu používán termín předprivatizační agónie.

Kromě velkých ztát na státním majetku způsobil fenomén předprivatizační agónie také velké zbrzdění transformace, protože prakticky zastavil proces restrukturalizace podniků pro nově vzniklé tržní podmínky. „Existenční nejistota manažerů, kteří teprve po privatizaci měli naději získat „definitivu“ pro delší období, zcela potlačila

¹ KLAUS, V.: O tvář zítřka (rok devadesátý). Praha: Pražská imaginace, 1991. Str. 138.

² KLAUS, V.: Demontáž centrálně plánované ekonomiky a cíle transformace. 23.3.2001. Dostupné z WWW: <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=IQF6I3I3Mmzr>

strategický přístup k hospodaření podniků a do popředí posunula zájmy krátkodobé, navíc přitom často spíše osobní než podnikové.“¹ Nutnost zkrácení předprivatizační agónie byla jedním z argumentů pro rychlou privatizaci.

Dalším argumentem pro rychlost byla potřeba restrukturalizace podniků. Klausova skupina chtěla, aby tento proces provedli podle podnikových potřeb až noví majitelé zprivatizovaných podniků.

Změny vlastnických vztahů byly v Československu provedeny prostřednictvím malé privatizace obchodů a provozoven, částečné restituce (navrácení minulým režimem zabaveného majetku předchozím majitelům nebo jejich potomkům) a velké privatizace státních podniků. K tomu byly využity různé metody², specifikem v Československu byla kuponová privatizace. Celková hodnota převáděného majetku činila cca 1 900 miliard korun.

3.2.1 Restituce

Obnovení vlastnických práv jednotlivců, kteří o ně přišli v důsledku znárodnění, bylo v Československu velmi diskutovanou otázkou. Zdaleka ne všichni autoři ekonomické reformy s restitucemi souhlasili. Také Václav Klaus je odmítal, protože se obával, že s nimi spojené vleklé právní procesy zpomalí privatizaci. Jeho obavy se v některých případech potvrdily. Podnik totiž nemohl být privatizován, dokud nebyly vyřešeny všechny restituční nároky. Způsob jejich vypořádání byl povinnou součástí privatizačních projektů.

O restitucích se nezmiňuje ani vládní program a původní scénář ekonomické transformace ze září 1990. Hovořit se o restitucích začalo až v souvislosti se „zákony o nápravě křivd minulosti“ (zákony o soudních a mimosoudních rehabilitacích). Zákon o zmírnění následků některých majetkových křivd³ č.403/1990 Sb. (restituční zákon) se vztahoval na odnětí vlastnictví k věcem nemovitým (budovy, objekty, domy, stavby) a k věcem movitým (zařízení, stroje, vybavení) podle vládního nařízení č.15/1959 Sb., podle zákona č.71/1959 Sb. a podle výměrů ministerstev vydaných po roce 1955 a odvolávajících se na znárodnovací předpisy z roku 1948.

¹ ŠULC, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. Brno: Doplněk, 1998. Str. 79.

² Viz kapitola 4.1.3.

³ Zde odkazují na spis JUDr. M. Prudilové: Vrácení majetku podle restitučního zákona a odškodnění občanů podle zákona o soudní rehabilitaci (ONV, 1990. 18s), kde autorka definuje okruh oprávněných osob a popisuje postup, jak o navrácení majetku žádat, jaké doklady si zajistit apod.

Jako nepřekročitelné datum, od kterého lze restituční nároky předkládat, byl stanoven 25.únor 1948¹. Už od počátku byla s restitucemi spojena řada problémů. Protože z původních majitelů žila jen malá část, bylo rozhodnuto, že restituční nároky mohou uplatňovat také jejich potomci a příbuzní. To vedlo k velkému množství podvodů a dědických soudních sporů, které často trvaly i několik let. Tyto okolnosti značně brzdily proces privatizace, protože vypořádání restitučních nároků muselo být zahrnuto do privatizačních projektů.

Vlnu sporů vyvolalo to, že z restitucí byli vyloučeni emigranti, kteří odešli po únoru 1948 nebo po srpnu 1968, avšak po pádu komunistického režimu v roce 1989 se do vlasti nevrátili (svůj dům nedostal zpátky např. Arnošt Lustig²). Restituent musel být československý (český) občan a musel mít trvalý pobyt na území ČSFR (ČR). Kromě toho byla navržena ještě podmínka kontinuity občanství od doby nabytí po 1.1.1990. V souvislosti s touto podmínkou vznikla kauza Walderode. Pan Des Fours Walderode tuto podmínku nesplňoval, protože v roce 1948 emigroval a stejně jako celá řada emigrantů se občanství vzdal. Problém se netýkal jen jeho, znevýhodnění byli i další čeští občané německé národnosti, na které se podmínka kontinuity občanství vztahovala. Pokud emigroval Čech a vzdal se občanství, o nárok na restituci nepřišel. Tímto případem se zabýval i Výbor OSN pro lidská práva (2002), který dospěl k závěru, že podmínka nepřetržitého občanství znamená porušení nároku na rovnost před zákonem a zákazu diskriminace. Když už byly restituce schváleny, mělo se dbát na to, aby byly spravedlivé a dávaly stejnou šanci všem.

Neproběhly ani restituce církevního majetku. Někteří politikové (např. M. Zeman) se domnívají, že majetek katolické církvi nikdy nepatřil. S odmítnutím církevních restitucí nesouhlasil např. T. Ježek. Problém církevních restitucí sahá až do dnešní doby. V souvislosti s prezidentskou volbou proběhla médii zpráva, že lidovci budou hlasovat v prezidentské volbě pro Václava Klause výměnou za to, že ODS podpoří dohodnutý návrh majetkového vyrovnání s církvemi³. Vzápětí to všechny zúčastněné strany popřely. Jaká je pravda, to už asi nezjistíme. Avšak ukázalo se, že tento problém je dosud otevřený a může být zneužitý k politickým obchodům. Předseda sociální

¹ Tedy den, kdy moc v zemi převzala Komunistická strana Československa.

² Český spisovatel židovského původu. Odešel do exilu. Píše díla s tematikou hrůz války viděnou židovskými očima.

³ Věcný záměr zákona o majetkovém vyrovnání s církvemi předpokládá, že by stát církevním řádům vrátil třetinu majetku, dvě třetiny má tvořit peněžitá náhrada ve výši 83 miliard korun, která by se církvím vyplácela po dobu 60 let. Včetně úroků, které budou činit 4,85 % ročně, by stát církvím zaplatil celkem asi 270 miliard korun. Po dobu 20 let by jim pak ještě finančně přispíval.

demokracie Jiří Paroubek prohlašuje, že pokud vládní koalice nezačne spolupracovat s opozicí v otázce zákona o církevních restitucích, je připraven jej po vítězství své strany ve volbách novelizovat nebo zrušit. Vzhledem k současnému stavu státního rozpočtu by asi bylo lepší přiklonit se k postoji sociální demokracie. Vracet církvím mnohamiliardový majetek v době, kdy ve státě nejsou peníze na základní položky, jako je zdravotní péče či školství, se zdá nesmyslné. Úkolem církve není shromažďovat majetek, ale poskytovat věřícím oporu a útěchu. Navíc svůj majetek v minulosti většinou nezískala díky pracovitosti kněží, ale prodejem odpustků apod.

Otazníky se vznášejí také nad restitucemi zemědělského majetku. Zemědělská družstva vznikala spojením majetku více zemědělců, kteří pak vznášeli oprávněné restituční nároky. Ale podnik nešlo jen tak rozdělit ani jim přidělit jinou půdu, protože nebylo jisté, zda se o ni ještě někdo nepřihlásí. Nakonec mnozí dospěli k závěru, že kolektivní správa půdy a zemědělských statků je ekonomicky efektivnější a výhodnější, protože rozloha půdy navrácené jednomu majiteli je často tak malá, že by mu nezajistila dostatečnou obživu. Proto zemědělci zůstávají v družstvech, která mají ve společném vlastnictví. Družstva byla v mnohých případech změněna na akciové společnosti. Pokud lidé o vrácení majetku žádají, je to většinou z toho důvodu, že chtějí půdu pronajímat nebo prodat, nikoli na ní hospodařit.

V souvislosti s restitucemi se objevil termín „zhodnocení a znehodnocení“ majetku. Od svého znárodnění prodělal majetek změny, a to jak pozitivní (investice, rekonstrukce), tak negativní (zničení, ztráty, zchátrání budov apod.). Vznikl problém s oceňováním těchto rozdílů mezi původní a současnou hodnotou majetku. Případné škody měl stát restituentovi doplatit. A naopak nadhodnotu proti původnímu stavu musel zaplatit restituent. Získávání soudních znalců a ohodnocení majetku také zpomalovalo celý proces.

Mnozí pojali restituci jako možnost rychlého zbohatnutí, nešlo jim o prosperitu podniků. Znovunabytý majetek prodali nebo se o něj nestarají. Výsledkem jsou chátrající budovy a zanedbané podniky. O majetek se hlásili i ti, co byli odsouzeni za kolaboraci. Sháněli falešná svědectví o své nevině. Restituční řízení poskytovala velký prostor pro korupci a podvody. Někteří žadatelé o restituci si obstarávali padělané doklady o českém občanství a o trvalém pobytu v ČR, falešné závěti apod.

Jako kontroverzní se jeví skutečnost, že navrácen byl pouze hmotný majetek v naturální podobě, ačkoli největší škody často utrpěli lidé nemajetní. Jak nahradit

zmařené životy, léta strávená ve vězení, při těžké práci v dolech, zničené zdraví...? Jistým řešením by možná bylo přistoupit k jiné formě odškodnění – např. finanční náhrady, státní dluhopisy. Tak by se urychlila privatizace a nestávalo by se, že si někdo nechá vrátit majetek, o který se pak nestará a nevyužívá jej (venkovská sídla, panství, továrny, zámky – např. zámeček Svrabov, zámky Jindřichovice u Klatov) nebo nemá peníze na jeho opravu (např. zámek v Lipové, který byl v roce 1995 vrácen Kateřině Ebelové). Jsou i případy, kdy nový majitel historickou památku přestavěl k jinému účelu (např. ze zámku Hradiště u Klatov udělal restituent Jahn Vladimír penzion) nebo ji pro veřejnost uzavřel (např. Karel z Mornsteinu zámek Bludov). Abychom však restituentům nekřivdili, je nutné uvést i pozitivní příklady, kdy převedení do rukou nového majitele budovám prospělo – např. zámek Hluboš, zámek Častolovice, zámek Nové Město nad Metují.

Je tedy diskutabilní, nakolik byly restituce funkční, do jaké míry splnily svůj úkol „napravit křivdy minulosti“. Majetek se ve většině případů nedostal do oprávněných rukou původního majitele. Příbuzní a dědicové se z něj spíše snažili vytěžit peníze. Ani se nezkoumalo, zda majitel dosáhl majetku spravedlivě a poctivě. Nekonečné soudní spory se vedou o šlechtické restituce. Bývalá šlechta (Lichtensteinové, rod Kinských, Colloredo Mansfeld, rod Schwarzenbergů, rod Salmů) požaduje po státu navrácení majetku v hodnotě řádově miliard korun.

Na pozemkových restitucích získali hlavně spekulanti, kteří od restituentů skupovali nároky na vydání pozemků, což jim vyneslo přes 50 miliard korun. Stačilo mít známé na jednotlivých územních pracovištích pozemkového fondu a katastrálním úřadu, kteří je informovali o nabízené půdě, o chystaných změnách územního plánu apod. Deník Aktuálně.cz¹ uvádí, že „z původních restituentů získal náhradní pozemky jen zlomek... Naopak úspěch spekulantů je závratný. Z dosud vypořádaných nároků za 5,5 miliardy korun se pouhých 30 procent týkalo lidí, kterým komunisté zabavili jejich majetek. Zbývajících sedmdesát procent tvoří takzvané postoupené nároky.“ Ve všech těchto případech restituce svůj účel nesplnily.

Přes všechny uvedené skutečnosti veřejnost restituce podporovala (v ČR bylo pro asi 77 % populace, na Slovensku 63 %), dokonce by uvítala jejich rozšíření. Hlasy proti se ozývaly zejména z řad příznivců KSČ. Restituce se dotkly 18 % lidí.

¹ SLONKOVÁ, S.: Restituce: Zisk spekulantů je miliardový. 2005. Dostupné z WWW: <http://aktualne.centrum.cz/clanek.phtml?id=4515>

3.2.2 Malá privatizace

Tato varianta změny vlastnických vztahů byla jediná, u které se čeští i federální ekonomové shodli na její vhodnosti a rychlém provedení. Proto mohla být spuštěna již koncem roku 1990 na základě zákona o malé privatizaci, tj. zákon č.427/1990 Sb., o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby¹. Zákon byl spojen s koncepčním sporem, zda mají mít vedoucí a zaměstnanci provozoven předkupní právo na objekty dražené v malé privatizaci, nebo ne. Proti tomuto návrhu argumentuje Jonáš, který tvrdí, že „systém firem vlastněných zaměstnanci má však výrazné nedostatky, pokud jde o jejich motivaci investovat a restrukturalizovat, a tyto nedostatky a problémy se ještě znásobují v podmínkách ekonomické transformace.“ Ke schválení předkupního práva nakonec nedošlo.

V malé privatizaci získávali vydražitelé majetek zbavený všech závazků a pohledávek. Závazky se podle zákona vypořádávají až v rámci likvidace podniku, který v důsledku privatizace zaniká. Podle Ježka² se „malá privatizace tedy hodí na všechny ty případy, kdy je možné celý podnik postupně „rozebrat“ a prodat a kdy zbylé závazky nejsou tak vysoké, aby ohrožovaly výnos z dražeb.“

Podstatou této varianty vlastnické transformace byl přímý prodej menších podniků (převážně z oblasti obchodu a služeb) do rukou soukromých majitelů. V České republice se týkala 25 278 provozních jednotek. Jejich prodej se uskutečnil většinou formou veřejné dražby, což mělo zajistit co nejširší účast zájemců o koupi privatizovaného majetku. Tato metoda se ukázala jako nejlevnější a z hlediska hodnocení veřejností nejspravedlivější a nejprůhlednější. Využívána byla i tzv. holandská dražba³, při které se cena postupně snižuje (může klesnout až na 50 % vyvolávací ceny v 1.kole a na 20 % ve druhém). Objekt dražby získá ten, kdo o něj jako první projeví zájem. Upřednostňováni byli zájemci z Československa. Zahraniční kapitál mohl do aukcí vstupovat až ve druhém kole.

První vydraženou jednotkou bylo kožešnictví Liška v pražské Železné ulici u Staroměstského náměstí. Během půl roku bylo prodáno téměř 19 000 jednotek a v dražbách se utřžilo 24 mld. Kčs. Avšak skutečně noví vlastníci získali majetek

¹ Znění tohoto zákona a dalších doplňujících zákonů souvisejících s malou privatizací viz PLÍVA, S.: Privatizace majetku státu. Praha: Prospektrum, 1991.Str. 27-89.

² HUSÁK, P: Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem. Praha: Volvox Globator, 1997. Str. 142.

³ Název vznikl podle místa, kde se často používá – na trzích s květinami v Holandsku. Květiny rychle uvadají, proto je potřeba po určité době jejich cenu snižovat, aby se prodaly.

v hodnotě jen cca za 6 mld. Kčs., protože předmětem dražby byl ve většině případů pouze časově omezený pronájem dané provozovny. To snižovalo motivaci vydražitelů k efektivnímu hospodaření, když věděli, že o podnik za několik let přijdou a nebudou na něj mít ani předkupní právo.

Malá privatizace napomohla rozvoji soukromého sektoru, dala impuls k obnovení třídy podnikatelů, která u nás dosud chyběla. Také to můžeme považovat za příčinu relativně nízké míry nezaměstnanosti po celé transformační období.

Problémem malé privatizace bylo její nedostatečné legislativní zajištění. „Aukčních forem využívali také obchodníci na černém trhu a migrující obchodníci z východních zemí k praní „špinavých peněz“.¹

V prosinci 1993 byla malá privatizace ukončena.

3.2.3 Velká privatizace

Velká privatizace představuje jádro privatizačního procesu. Její právní úprava je obsažena v zákoně č.92/1991 Sb. o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby², který nabyl účinnosti dnem 1.dubna 1991. Svoji podstatou byla velká privatizace převodem majetku ve vlastnictví státu, resp. jednotlivých republik do vlastnictví právnických a fyzických osob, a to jak československých, tak zahraničních. Předmětem takového převodu byl většinou majetek celého podniku, i když nebylo vyloučeno, aby se v konkrétním případě privatizace týkala jen části podnikového majetku.

Podle zmíněného zákona patří do majetku podniku nejen věci a finanční prostředky, práva a jiné majetkové hodnoty podniku, ale také jeho závazky. To znamená, že podnik byl převeden na nového majitele včetně případných závazků a pohledávek, které měl postupně splácet. Zároveň bylo ale stanoveno, že za závazky nabyvatele bude do jejich splacení ručit nově zřízený Fond národního majetku. Brzy se však ukázalo, že to nebyl dobrý nápad. Nabyvatelé toho totiž zneužívali a staré faktury neplatili. Věřitelé se následně obraceli na Fond, jehož kapitál byl nedostačující. Po těchto zkušenostech byl v červenci 1995 paragraf o ručení Fondu za závazky nabyvatele zrušen.

Zákon počítal při privatizaci majetku státu s využitím těchto metod: veřejná dražba, veřejná soutěž (cena není jediným kritériem, přihlíží se např. k výrobnímu programu, plánům investic) privatizace majetkové účasti státu na podnikání jiných právnických

¹ VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str. 83.

² Odkazují na knihu: PLÍVA, S.: Privatizace majetku státu. Praha: Prospektrum, 1991. Str. 115-146. Zde se nachází přesné znění tohoto zákona.

osob, přímý prodej předem určenému vlastníkovi, bezúplatný převod majetku (kuponová metoda privatizace).¹ Privatizace prostřednictvím investičních kuponů patří mezi nestandardní metody.

Proces velké privatizace začínal rozdělením státního majetku na 4 skupiny:

- majetek určený pro 1. vlnu privatizace
- majetek určený pro 2. vlnu privatizace
- majetek, který se privatizovat nebude
- majetek, který bude zlikvidován ještě před zahájením privatizace.

Poté měli podnikatelé vytvářet privatizační projekty, tedy dokumenty, které obsahovaly souhrn ekonomických, technických, majetkových, časových a dalších údajů. Jejich posláním bylo vymezit předmět, způsob, podmínky a časový plán převodu majetku státu v konkrétním případě na právnické nebo fyzické osoby. Součástí privatizačních projektů bylo také vymezení způsobu uspořádání restitučních nároků. Po schválení projektu ministerstvem² byl privatizovaný majetek dočasně převeden na Fond národního majetku, jež zajišťoval, aby odstátnění konkrétního podniku bylo realizováno v souladu se schváleným projektem.

Při velké privatizaci byl dán větší prostor pro zahraniční investory. T. Ježek k tomu dodává, že „zahraniční investoři obvykle preferují přímé investice do našich podniků před nepřímými investicemi ve formě koupě akcií od Fondu národního majetku. Ministerstvo pro správu národního majetku a jeho privatizaci tuto preferenci zahraničních investorů akceptuje a podporuje. Vychází z toho, že s přímými investicemi k nám přichází moderní technologie, řízení a organizace, tedy to, co k pozvednutí úrovně našeho průmyslu a obchodu potřebujeme.“³

Od privatizace se očekávalo také zahájení trhu s akcemi.

3.2.4 Kuponová metoda privatizace

Specifikem české ekonomické transformace je kuponová metoda privatizace. Ekonomové z okruhu federálního ministerstva financí (Klaus aj.) ji navrhli z důvodu nedostatku domácího kapitálu (omezený objem úspor obyvatelstva) pro uskutečnění standardních metod privatizace běžných ve vyspělých zemích. Chtěli tak dát všem

¹ Podrobněji o metodách privatizace viz KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: CERM, 1999. Str. 21.

² Ministrem pro privatizaci byl T. Ježek. Z funkce odvolán 1992 po konfliktu s V. Klausem.

³ HUSÁK, P.: Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem. Praha: Volvox Globator, 1997. Str. 142.

možnost zapojit se do vznikajícího kapitálového trhu a naučit se zodpovědnému vztahu k majetku. Zároveň od ní očekávali urychlení transformačního procesu. Předností této metody privatizace byla také silná podpora obyvatelstva.

Podstata kuponové privatizace byla v tom, že akcie akciových společností, jejichž majitelem byl Fond národního majetku, byly prodávány nikoli za peníze, ale za investiční kupony. Jejich vydavatelem bylo Federální ministerstvo financí. Občanům byly tyto investiční kupony prodávány od konce roku 1991 ve formě tzv. kuponové knížky za symbolický poplatek, který neodpovídal skutečné hodnotě akcií, které za ně bylo možno získat. Cena kuponové knížky byla stanovena na 35 Kčs, při následné registraci byl majitel povinen zaplatit nabývací cenu investičních kuponů, která činila 1000 Kčs. Každý občan starší 18 let mohl registrovat jen jednu kuponovou knížku. Získané kupony mohl následně investovat buď individuálně nebo prostřednictvím některého ze 426 investičních privatizačních fondů (IPF).

IPF byly zřízeny zákonem č. 92/1991 Sb. o velké privatizaci, protože se počítalo s tím, že díky kuponové privatizaci vznikne velké množství nezkušených drobných akcionářů, kteří nebudou schopni aktivně vykonávat svá vlastnická práva. Současně se od IPF očekávalo, že pomohou odstranit nebo minimalizovat možné negativní důsledky plynoucí z rozptýleného vlastnictví. Akcionáři se v nich mohli spojovat a získat tak větší kontrolu nad zvolenými akciovými společnostmi.

Oproti očekávání byl zájem občanů o kuponovou privatizaci zpočátku velmi omezený. K velkému nárůstu zájmu přispěla agresivní kampaň firmy Mark/BBDO a Viktora Koženého (Harvardské fondy), který lidem slíbil výnos 10 000 za jednu kuponovou knížku, tedy desetinásobné zvýhodnění. Během několika týdnů se pak přihlásilo téměř 8,5 mil. československých občanů (asi 70% dospělé populace). Projevil se tak obrovský vliv reklamy, využívaný v hojné míře k ovlivňování spotřebitelů i v dnešní době.

Kuponová privatizace proběhla ve dvou vlnách. V první vlně bylo privatizováno 1492 státních podniků v nominální hodnotě asi 300 mld. Kč (z toho cca 212 mld. Kčs připadlo na majetek akciových společností se sídlem na území ČR). Druhá vlna se uskutečnila až po rozdělení ČSFR, a to pouze v České republice. Byl v ní nabídnut majetek v účetní hodnotě asi 145 mld. Kč.

Ti, kdo stáli u zrodu kuponové privatizace, ji dodnes obhajují a hodnotí kladně. Mezi hlavní zastávce patřil tehdejší federální ministr financí V. Klaus, který je 15 let od

zahájení kuponové privatizace „přesvědčen, že – ačkoliv by se některé věci daly udělat trochu jinak – šlo o proces úspěšný, jehož výsledkem jsou dnešní fungující soukromé společnosti. Všichni občané touto cestou dostali šanci získat svůj podíl na majetku, který podle tehdejší doktríny patřil všem.“¹ Podobně kladné hodnocení vyslovuje i ekonom M. Tošovský, který na kuponové privatizaci oceňuje rychlost a zdůrazňuje její nutnost, protože jedinou „alternativou bylo rychlé rozkradení státních podniků managementem, ještě větší prorůstání státní správy s podnikovou sférou, tedy ještě podstatně větší rozměr našich současných problémů.“²

Reálný vývoj však mnoho důvodů k optimismu nedává. Nesplnil se předpoklad, že lidé budou chtít v hojné míře využít možnosti spolurozhodování v podnicích. Většina pojala kuponovou privatizaci jako zdroj přilepšení do rodinného rozpočtu. Večerník a kol.³ provedli rozsáhlý sociologický výzkum, jehož prostřednictvím sledovali účast lidí v privatizaci a jejich následné chování:

Tab. 2. Účast českých občanů v privatizaci a následné chování (% dotázaných)

Varianty odpovědí	První vlna	Druhá vlna	Prodané akcie
	Investiční body přenechané IPF		
Žádné	27,5	38,7	52,8
Méně než polovinu	3,3	4,4	7,1
Asi polovinu	9,5	8,3	16,2
Více než polovinu	2,9	2,8	4,7
Všechny	56,8	45,8	19,3
Celkem	100,0	100,0	100,0

Ti, kdo odpověděli „žádné“ podle vzdělání:

Základní	13,0	15,8	37,3
Vyučení	19,3	26,3	44,4
Středoškolské	27,1	41,0	51,2
Vysokoškolské	38,7	53,6	60,7
Celkem	27,5	38,7	52,8

Pramen: EOP, leden 1996.

¹ KLAUS, V.: 15 let od zahájení kuponové privatizace. 9.10.2006. Dostupné z WWW: <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=EmFOX12HfTA4>

² JIRÁNEK, V., PEČÍNKA, B.: To byla léta devadesátá: Malý společenský příběh. Brno: Barrister a Principál, 2000. Str. 73.

³ VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str. 71.

Jak plyne z výzkumu, lidé se velmi rychle vzdali možnosti samostatného spolurozhodování ve vybraných akciových společnostech. Prostřednictvím IPF bylo investováno zhruba 72 % bodů v první vlně a 64 % ve druhé vlně privatizace. Přímou do zvolených podniků se odvážila investovat své kupony pouze třetina držitelů investičních kuponů (DIKů). Ani ti se však většinou neúčastnili zasedání valných hromad „svých“ akciových společností a nejevili zájem o výkon svých vlastnických práv. Výzkumem bylo dále zjištěno, že ochota vzít na sebe investorské riziko se lišila podle stupně dosaženého vzdělání. Více si věřili vysokoškolsky vzdělaní lidé, z nichž 39 % v první vlně a 54 % v druhé vlně privatizace odmítlo investovat své body prostřednictvím IPF.

Pokud jde o subjektivní pocit lidí z výnosu kuponové privatizace, méně než polovina účastníků se domnívá, že jim to přineslo nějaký prospěch. Procento těch, kteří se domnívají, že ne nebo spíše ne, roste. Avšak je nutné přihlížet k tomu, že lidé nebývají v otázkách svých financí otevření a sdílní:

Tab. 3. Pocit výnosu z kuponové privatizace¹

Získal na kuponové privatizaci	Pocit výnosu z privatizace		
	1996	1997	1998
určitě ano	21,6	15,0	12,2
spíše ano	37,6	31,2	32,7
spíše ne	21,1	22,5	21,8
určitě ne	19,8	31,3	33,3
celkem (průměr)	100,0	100,0	100,0

Pramen: EOP, leden 1996, leden 1997 a duben 1998

Nepotvrdil se ani předpoklad o rychlosti této metody privatizace. Její příprava a provedení se ukázaly jako časově náročné. Po celou dobu zůstávaly podniky zařazené do kuponové privatizace v rukou managementu, který je beztrestně rozkrádal. Za výsledky podnikového hospodaření de facto nikdo neodpovídal. Toto období vlastnického vaku bylo příčinou velkých ztrát.

Další slabinou kuponové privatizace byla její nedostatečná právní úprava, která dopouštěla vysokou míru korupce. Patrně neznámější aféra je z roku 1994, kdy byl ředitel Centra kuponové privatizace Jaroslav Lizner zatčen před restaurací Asia v Holešovicích, když převzal úplatek ve výši 8 milionů Kč. Takové skandály

¹ VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str. 73.

podlamovaly důvěru lidí v celý projekt. Možná také z toho důvodu převážná část DIKů své cenné papíry v krátké době prodávala.

Je tedy zřejmé, že kuponová privatizace nenaplnila očekávání svých tvůrců. Řadovým občanům příliš užitku nepřinesla, spíše se dá říct, že mnozí se dočkali ztrát. Zejména ti, kteří uvěřili kampani Viktora Koženého a spol. Zdá se, že nejvíce uspěli lidé, kteří měli potřebné kontakty a dostatek odvahy (či drzosti) obohatit se na úkor druhých.

Nesporný vliv měla kuponová privatizace na tehdejší politickou scénu, protože napomohla pravici k volebnímu vítězství v roce 1992. Večerník¹ zastává názor, že „kupy byly svého druhu rozdanými volebními lístky pro zvolenou strategii transformace.“ Dnes se můžeme jen domnívat, zda se jednalo opravdu jen o promyšlený politický tah Václava Klause, nebo zda jeho prioritou bylo ekonomické blaho československých občanů. Pokud šlo V. Klausovi o politické postavení, jeho úspěch je nepochybný. Jestliže však chtěl kuponovou privatizací dosáhnout funkční transformace vlastnických vztahů, jsou výsledky na pováženou.

3.2.5 Jaké výsledky česká privatizace přinesla?

Privatizace a obnovení soukromého podnikání patřily mezi hlavní pilíře ekonomické reformy. Zatímco start drobného a středního podnikání byl v podstatě ponechán na jeho iniciátorech a stát se omezil na jeho regulaci, kontrolu a zdanění, privatizaci byla věnována mnohem větší pozornost. Ze strany veřejnosti byla privatizace vítána. Večerník² na základě svých výzkumů uvádí, že na počátku roku 1990 souhlasilo 60 % respondentů více či méně s tvrzením, že velké státní podniky by měly být transformovány na akciové společnosti nebo soukromé firmy. Zároveň ale dodává, že na počátku transformace lidé přitakávali tržním svobodám často bezmyšlenkovitě, z nadšení, že je tu něco nového.

Během vlastnické transformace se však vyskytlo několik problémů. Jedním z nedostatků české privatizace bylo počáteční vlastnické vakuum, které vytvářelo podmínky pro tzv. předprivatizační agónii a rozkrádání státního majetku. Dalo se tomu zabránit? Někteří ekonomové³ upozorňují na to, že dvoukroková privatizační strategie

¹ VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str. 74.

² Tamtéž, Str. 77.

³ Viz ŠULC, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. Brno: Doplněk, 1998. Str. 84

(nejprve deetatizace, pak privatizace a restrukturalizace), navržená českým scénářem, by takovou situaci nepřipustila, protože umožňovala souběžnost liberalizace trhů a přeměny státních podniků na plně komercializované tržní subjekty. Její provedení by však vzhledem k počtu podniků, které bylo nutno převést do soukromého vlastnictví, bylo velmi náročné a zdlouhavé.

Výhodou českého scénáře bylo to, že počítal s restrukturalizací podniků, zatímco koncepce přímé privatizace možnost restrukturalizace podniků před jejich převedením do soukromých rukou nepřipouštěla, přestože ji podniky po tolika letech centrálně plánované ekonomiky potřebovaly. Z toho důvodu se „většina podniků během prvních měsíců po cenové liberalizaci ocitla v situaci hrozící bankrotem. Všechny vstupovaly do tržních podmínek bez vlastního provozního kapitálu, který byl v dřívější centrálně plánované ekonomice nahrazen úvěrem na tzv. trvale se obracející zásoby úročeným 6%. Úrokové míry však po cenové liberalizaci doznaly řádového zvýšení s horním maximem 24 %. Při takové míře zúročení bylo úspěšné podnikání (o restrukturalizaci nemluvě) zcela nemožné.“¹ Nepříznivou situaci se vláda pokusila vyřešit zřízením Konsolidační banky, do které tyto úvěry převedla, snížila úroky na 8 % a jejich splácení rozložila do 8 let. Ani to však zadluženým podnikům nepomohlo, proto vláda musela uvolnit dalších 50 miliard Kčs na řešení krizového stavu. Tato opatření se však ukázala jako neúčelná, protože pomoc pro podniky nebyla zpravidla spojena se závazným plánem restrukturalizace. Managementy na to půjčené peníze mnohdy nepoužily a podniky ještě více zadlužily. V tom je možné spatřovat jeden z problémů české privatizace.

Do dnešní doby je diskutabilní otázka správné rychlosti privatizace. Autoři strategie vlastnické transformace považovali za její nejdůležitější parametr rychlost, aby se zabránilo rozkrádání státního majetku v době bezvládní. Ale s odstupem času můžeme říci, že není dobré upřednostňovat rychlost privatizace před kvalitou. Daleko důležitější je nalezení zodpovědných a zkušených vlastníků, kterým jde o prosperitu podniku. Z tohoto pohledu se česká vlastnická transformace (především kuponová privatizace) jeví jako nefunkční. Noví vlastníci nebyli v mnoha případech koneční, nepřijali dlouhodobou zodpovědnost za rozvoj podniku. V případě kuponové privatizace nemuseli do podniku vložit žádné své peníze, proto se nesnažili o efektivní hospodaření

¹ ŠULC, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. Brno: Doplněk, 1998. Str. 85.

a často s majetkem hazardovali. Velká část vlastnických práv byla přesunuta do rukou investičních fondů, jejichž činnost nebyla zákonem dostatečně regulovaná. Tak docházelo k častému porušování práv akcionářů těchto fondů. Mnoho IPF bylo vytunelováno.

Důvěru lidí v tržní prostředí podlamovaly četné podvody spojené s privatizací: již zmíněný Lizner (úplatek), Rakona Rakovník (těsně před prodejem americké firmě se opožděně přihlásil údajný restituent, ale nakonec se ukázalo, že datum znárodnění je z roku 1946, zatímco rozhodné datum pro restituční nároky bylo stanoveno na únor 1948), Karlovarský porcelán, Becherovka (někteří byli proti jejímu prodeji Němcům), aféra Krčmář (obviněn ze zneužití informací ve veřejném styku - jednoho z účastníků veřejné soutěže upozornil na to, že se svojí nízkou cenovou nabídkou nemůže vyhrát), krachy a tunelování investičních fondů (VIF Trendy – listopad 1996, zrušení Harvardského průmyslového holdingu – srpen 1997), aféry kolem IPB aj. Aktuálně se mluví např. o brzké privatizaci největšího českého železničního dopravce ČD Cargo a už se okolo jeho hospodaření objevuje celá řada podivných okolností. Na jedné straně velký pokles zisku, přestože České dráhy nemají na železnici srovnatelnou konkurenci a podle statistik využívání železniční přepravy by množství zakázek a tedy i zisky měly narůstat (a vedení by se mělo snažit hospodařit co nejlépe, aby prodejní cena byla co nejvyšší), na druhé straně se objevily důkazy o tom, že ČD Cargo některé zakázky odmítá.¹ Podezřelé je i to, že po nástupu Josefa Bazaly na pozici ředitele ČD Cargo v roce 2003 zisky této firmy klesají, zatímco trojnásobně vzrostly zisky konkurenční soukromé firmy Speditrans, kterou Bazala dříve vlastnil. Před svým příchodem do Českých drah ji prodal svému příteli M. Chytilovi.

Pak není divu, že se velká část populace (Večerník uvádí asi 80 %²) v 90. letech minulého století domnívala, že privatizací se podniky dostávají převážně do nesprávných rukou a že se u nás bohatne často nepoctivým způsobem. Můžeme tvrdit, že nedůvěra lidí v poctivost bohatých při získávání majetku přetrvává i do dnešní doby.

¹ Zjistili to reportéři ČT24, když se jeden z nich přes internet vydával za potenciálního zákazníka ČD Cargo. Bylo mu doporučeno, ať raději využije služeb spedičních firem, že na tom ušetří. Zároveň dostal tip na jiného dopravce. Někteří ekonomové to vysvětlují tak, že ČD Cargo odmítá malé zakázky, protože velkých má dost a jsou pro něj výhodnější.

Zdroj: PETŘÍK, J.: Zisky společnosti ČD Cargo před její privatizací překvapivě klesají. 3.3.2008
Dostupné z WWW: <http://www.ct24.cz/doprava/7613-zisky-spolecnosti-cd-cargo-pred-jeji-privatizaci-prekvapive-klesaji>

² VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str. 80.

Nezřídka se domnívají, že čestným způsobem u nás ani nelze dosáhnout většího bohatství. Což není příliš lichotivý názor na české ekonomické prostředí.

Při převodu tak velkého majetku se vzhledem k lidské povaze zákonitě musí objevit někdo, kdo bude chtít zbohatnout nepoctivým způsobem. „Na rozdíl od idealistických předpokladů, že v privatizaci zvítězí jen ti nejlepší, zkušenost ukázala, že pozitivní lidské schopnosti nebyly vždy tou nejlepší investicí. Nikoli lidský kapitál a vysoká mravní úroveň, nýbrž předchozí pozice, kontakty a informace, či prostě jen příslušnost k určitým uzavřeným sítím a okruhům lidí byly skutečně rozhodující pro úspěch předkládaných privatizačních projektů, které vyžadovaly detailní znalost příslušné organizace.“¹ Navíc rozhodování o privatizaci státního majetku bylo pojato jako neveřejné. Přestože průběh privatizačního procesu nebyl vždy průhledný, nepodléhal pravidlům správního řízení a nebylo možno jej nechat přezkoumat nezávislým soudem. Také proto se úspěšná privatizace neobejde bez adekvátního právního rámce a institucionálního zajištění. Tento fakt byl v České republice nedoceněn.

Ve srovnání s Maďarskem a Polskem se česká vlastnická transformace musela v důsledku přijatých opatření v počáteční fázi obejít bez větších zahraničních investic. A protože podnikatelé měli zřídka potřebné peníze na provoz podniků, museli si půjčovat od bank. Nezkušení bankéři půjčovali bez dostatečných záruk na splacení úvěrů. Naprostá většina privatizačních projektů slibovala vrácení peněz až z budoucích zisků, kterých však často nebylo dosaženo (např. kvůli ztrátě odbytiště v zemích bývalé RVHP). Z toho plynou problémy bankovního sektoru, kterým se věnuji v následující kapitole.

Navzdory zmíněným faktům se však většina podniků udržela na trhu a více či méně úspěšně fungují. Počet státních podniků se snížil z 3737 v roce 1991 na 145 v roce 2002. Zároveň ve stejném období vzrostl počet soukromých firem z 9,5 na 21 tisíc a počet obchodních akciových společností z 2,5 na 15 tisíc.²

¹ VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str. 83.

² HOLUB, P. a kol.: Co se stane, když se zhasne? Dvě podoby české privatizace. Praha: Prostor, 2004. Str. 118.

3.3 Transformace bankovní soustavy

Také bankovní soustava musela projít rozsáhlou transformací. V období centrálně plánované ekonomiky existovala Státní banka československá, která zastávala všechny funkce centrální (emisní) banky a zprostředkovávala finanční operace socialistických podniků. Kromě ní existovalo několik specializovaných ústavů:

Tab. 4. Schéma bankovního systému v ČSSR (do roku 1990)¹

Ekonomické subjekty	Oblast působení	
	Československá měna	Devizové prostředky
Firmy	SBČS	ČSOB
Občané	ČSSS	Živnobanka

SBČS – Státní banka československá

ČSSS – Československá státní spořitelna (pro vklady a půjčky občanům)

ČSOB – Československá obchodní banka (pro platební a úvěrový styk se zahraničím)

ŽIVNOSTENSKÁ BANKA – pro finanční transakce soukromých osob a neziskových institucí se zahraničím.

Po roce 1990 bylo zásadním krokem oddělení centrální emisní banky (tedy Československé národní banky) od ostatních bank. ČNB se stala institucí nezávislou na vládě a státním rozpočtu. Přijala plnou odpovědnost za stabilitu měny (uvádí do oběhu hotovostní peníze a reguluje jejich množství, stanovuje diskontní úrokové sazby, intervencemi ovlivňuje měnové kurzy české koruny apod.) a za bankovní sektor (uděluje a odebrává licence komerčním bankám, dohlíží na jejich činnost, při nedodržení pravidel jim uděluje pokuty). Současně působí jako banka státu, vede účty a provádí operace pro státní rozpočet, spravuje státní dluh. K 1.1.1993 se rozdělila na Českou národní banku a Národní banku Slovenské republiky. Ostatní specializované ústavy se přeměnily na komerční banky a po splnění licenčních podmínek byl umožněn vznik dalších soukromých obchodních bank. Na pomoc drobným a středním podnikatelům byla v roce 1992 založena Českomoravská záruční a rozvojová banka.

¹ KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: CERM, Akademické nakladatelství s.r.o., 1999. Str. 14.

Díky restriktivní makroekonomické politice se v Československu podařilo udržet inflaci na poměrně nízké úrovni, ale efekt těchto opatření je sporný. Hyperinflace v ostatních postkomunistických zemích sice znehodnotila úspory obyvatel, avšak zároveň zlikvidovala i staré podnikové dluhy z dob CPE. U nás si peníze, úspory a tedy i dluhy zachovaly značnou část své hodnoty. Tyto dluhy pak představovaly dlouhodobou zátěž v československých bankách. Vzhledem k tomu se může jednorázové vyřešení dluhů pomocí hyperinflace jevit jako lepší postup, a to i za cenu znehodnocení úspor obyvatelstva. V konečném důsledku náklady na ekonomickou transformaci stejně zaplatí daňoví poplatníci. Navíc po tolika letech centrálně plánované ekonomiky nezbylo dost lidí, kteří by měli velké úspory a mohli je použít na nákup privatizovaných podniků.

První privatizace státní banky v Československu proběhla v roce 1992. Novými vlastníky Živnobanky se stala německá BHF Bank (40 % podíl) a nadnárodní společnost IFC (12 % podíl), zbytek akcií byl nabídnut v kuponové privatizaci.

Pro bankovní sektor byl charakteristický nedostatek kapitálu a vysoký podíl rizikových úvěrů (zadlužené podniky své dluhy z dob CPE nemohly splácet, mnoho úvěrů bylo poskytnuto bez dostatečných záruk nebo bez důkladného posouzení podnikatelských projektů). Stát v 1. polovině 90. let v době vrcholící transformace neměl prostředky na očistění bank, které investoři požadují. Proto autoři ekonomické reformy privatizaci velkých bank odložili, což jim bývá vytýkáno. „Privatizuje-li vláda podniky, ale banky ponechá v rukou státu, anebo bez účinné regulace, nevytváří tvrdé rozpočtové prostředí vedoucí k efektivitě, nýbrž spíše alternativní, méně průhledný způsob subvencování firem, jenž přímo vyzývá k úplatkářství.“¹ Soukromé společnosti tak nadále mohly snadno získat půjčky ze státních bank a rostlo jejich zadlužení. Banky často poskytovaly pochybné úvěry spřízněným osobám. Privatizované subjekty nemusely dodržovat přísná rozpočtová pravidla, což jim umožňovalo odsouvat restrukturalizaci.

Na pomoc zadluženým podnikům byla v roce 1991 založena Konsolidační banka (později Česká konsolidační agentura), která měla od bank převzít půjčky státních podniků čerpané na základě státního plánu v době socialismu. Tyto úvěry pocházely především z Komerční banky, České spořitelny a z Investiční banky. Když stát dluhy

¹ STIGLITZ, J. E.: Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace. Praha: Prostor, 2003. Str. 254.

převzal, stanovil dlouhou dobu jejich splatnosti a nízký úrok, takže se velkou část peněz podařilo dostat zpět. Jenže po zahájení privatizace velkých bank v druhé polovině 90.let vláda přistoupila na jejich očištění od problémových úvěrů ve snaze přilákat zahraniční investory se zkušenostmi ve finančním sektoru. Nakonec byly do České konsolidační agentury převedeny všechny nevýhodné úvěry, které se zahraničním investorů nelíbily. „Kritiku zaslouží nejvíce fakt, že stát při privatizaci bank přistoupil na princip prodeje minulých ztrát, nikoli budoucích výnosů, jak je všude obvyklé.“¹ Stát na sebe zbytečně převedl cizí dluhy a způsobil si tak obrovské ztráty, naopak banky vykazují každým rokem vyšší zisky. Tento způsob privatizace českých bank ještě prohloubil rozdíly v postavení zahraničních investorů a českých podnikatelů. Zahraniční investoři jsou všemožně podporováni a těší se různým výhodám (např. daňové úlevy, dobrý přístup k úvěrům), zatímco české malé a střední firmy jsou zatíženy povinnostmi, regulacemi a na dotace dosahují jen těžko.

Situaci bankovního sektoru v transformačním období výstižně charakterizuje M. Potůček: „je-li proces privatizace státem nedostatečně kontrolován, dochází k tomu, že se zisk privatizuje, ovšem ztráty se socializují.“² Tedy: případné zisky byly přivlastňovány soukromníky, zatímco hospodářská rizika nesl nadále stát (daňoví poplatníci), případně zaměstnanci krachujících podniků nebo klienti krachujících bank. Stát také sanoval značnou část ztrát po sérii bankrotů nově vzniklých bank v prvních letech ekonomické reformy³, přestože ručil pouze za vklady u největších, původně státních bank (Česká spořitelna, Komerční banka, IPB, ČSOB). Přitom mnohé z těchto ztrát si banky způsobil vlastní vinou a vědomě (např. poskytováním nesplacitelných úvěrů firmám založeným velkými akcionáři těchto bank). Povinné pojištění vkladů bylo zavedeno až v roce 1994.

Ztráty českých bank z devadesátých let, způsobené již zmíněnými nesplacenými dluhy z dob socialismu (jejich výše se odhaduje na 70-80 miliard), rizikovými úvěry a rozkrádáním, které na sebe převzal stát, jdou do stovek miliard. Téměř polovina z těchto peněz na záchranu bank šla na pokrytí ztrát spojených s krachem Investiční

¹ WEIGL, J.: Ohlédnutí za problémy privatizace českého bankovníctví. 27.3.2006. Dostupné z WWW: <http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=EggblW91xzPw>

² POTUČEK, M.: Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti. Praha: Sociologické nakladatelství Slon, 1997. Str.109

³ Nucená správa KPB (září 1993), krach banky Bohemia (březen 1994), Česká banka (říjen 1995), Ekoagrobanka (leden 1996) aj.

a Poštovní banky. Pád IPB můžeme označit za největší bankovní skandál v České republice po listopadu 1989.

Přínosem privatizace bank bylo ukončení těsných vztahů mezi politiky a bankéři, což bylo typické např. pro IPB. Noví vlastníci do bank investovali vlastní peníze, takže se více starají o jejich hospodaření a kontrolují management. Právě absence takové kontroly a zodpovědnosti za vlastní peníze dovozovala managementu IPB skupovat akcie banky za peníze vkladatelů. Management IPB banku vlastnický ovládal, aniž by do ní sám investoval.

Česká konsolidační agentura zanikla k 31.12.2007, protože napříč politickým spektrem převládá názor, že tato instituce již není potřebná, jelikož konsolidace bankovního sektoru proběhla, banky jsou sanovány a privatizovány, podniky nejsou zatíženy starými dluhy. Zbytková agenda ČKA přechází na ministerstvo financí jako jejího zřizovatele. Končí tak jedna etapa transformace české ekonomiky. Účet, který za ni byl českým občanům vystaven, je opravdu vysoký.

3.4 Peněžní a kapitálový trh

3.4.1 Peněžní trh

Soukromé vlastnictví se neobejde bez efektivně fungujících trhů. Proto součástí reformy na počátku 90. let 20. století bylo zřízení trhů zboží a služeb, peněžního a kapitálového trhu a trhu pracovní síly.

Odpovědnost za stabilitu měny převzala nezávislá Česká národní banka, která od počátku své činnosti uplatňovala výrazně restriktivní měnovou politiku s využitím standardních nástrojů (určování diskontní sazby, povinných bankovních rezerv a operace na volném trhu) i nástrojů administrativních (povolená odchylka od diskontní sazby pro komerční banky, nepřekročitelné limity úvěrové expanze). S pomocí těchto opatření se sice podařilo udržet stabilní měnu, ale zároveň byly vytvořeny velmi tvrdé podmínky peněžního trhu, které ohrožovaly existenci mnoha podniků a tím i fungování celé ekonomiky.

Banky se začaly chovat způsobem běžným v tržních podmínkách a zvýšily úroky z úvěrů pro státní podniky. Tím, že centrální banka povolila komerčním bankám odchylku úrokové míry až 14 % od startovní desetiprocentní diskontní sazby, mohly se nejvyšší úrokové sazby vyšplhat až na 24 %. Tato situace byla pro státní podniky zadlužené z dob centrálního plánování neúnosná. Nijak výrazně jim nepomohlo ani zřízení již zmíněné Konsolidační banky, do které byly jejich úvěry převedeny a míra úročení byla snížena na 8 %.

Velké rozdíly ve výši úrokové míry v Československu oproti zahraničí ztěžovaly situaci také vývozcům zboží investičního charakteru, jejichž činnost je zpravidla spojena s poskytováním dlouhodobých úvěrů. Exportéři tyto úvěry získávali v ČSFR za několikanásobně vyšší úrokovou míru, než jakou mohli účtovat svým zákazníkům. Ke zmírnění nepříznivých úrokových podmínek přispělo zřízení Exportní banky a Exportní a garanční agentury. Tyto instituce poskytovaly záruky na dlouhodobé úvěry.

Od 1. ledna 1991 byla zavedena omezená tzv. vnitřní směnitelnost koruny¹. Její plné konvertibility bylo dosaženo koncem roku 1995, kdy byla zrušena dosavadní omezení, např. omezení přidělu deviz obyvatelstvu (pro občany byl nákupní limit deviz pro turistické účely zvýšen v roce 1991 z 2 000 na 5 000, na začátku roku 1995 na 100 000

¹ Československá centrálně plánovaná ekonomika měla nesměnitelnou měnu, vyznačovala se uzavřeností na běžném i kapitálovém účtu platební bilance.

a ještě téhož roku byl limit zrušen úplně) a došlo k liberalizaci oboustranného pohybu kapitálu. Česká republika dosáhla plné směnitelnosti měny jako první z transformujících se ekonomik.

Díky počáteční přísné restrikci (specifická měnová reforma – liberalizace cen, devalvace měny při současném zadržení růstu mezd a důchodů) došlo v České republice velmi brzy k obnovení peněžní rovnováhy. Proto ČNB od roku 1993 přestala uplatňovat administrativní nástroje regulace peněžní nabídky a poptávky a přistoupila k postupnému zmírňování restriktivního charakteru krátkodobé stabilizační měnové politiky. Diskontní sazba byla na počátku roku 1994 snížena z původních 10 % na 8 %. Pro regulaci množství peněz v oběhu používala ČNB nadále především operace na volném trhu a povinné rezervy.

3.4.2 Kapitálový trh

Právní normy vymezující fungování kapitálového trhu byly v Československu přijaty již v letech 1991-92 souběžně s vytvořením jeho hlavních institucí – burza, investiční společnosti a fondy, Středisko cenných papírů. Ale trh začal skutečně fungovat až v průběhu kuponové privatizace a po jejím ukončení. Vedle sebe působily dva trhy cenných papírů: burza a RM-System. Na burze se obchody uskutečňovaly prostřednictvím makléřů, zatímco RM-System byl zřízen kvůli kuponové privatizaci, aby mohli majitelé akcií vstupovat na kapitálový trh přímo (bez makléřů).

Problémem českého kapitálového trhu bylo nedostatečné vymezení pravidel, ale také způsob určování kurzů, který se neřídil ekonomickými zákonitostmi a mnohdy byl ovlivněn spekuláčními faktory. „Během jediného roku prošly mnohé kurzy fantastickým vývojem, když rozdíl mezi minimálním a maximálním kurzem dosáhl 700-1233 %! Velké rozdíly v kurzech vykazovaly rovněž stejné akcie obchodované současně na burze i v RM-Systemu: u několika desítek těchto akcií byly kurzovní diference větší než +/- 50 %.“¹ Takové rozdíly lákaly k nejrůznějším spekulacím.

Zpočátku nedocházelo na kapitálových trzích k nárůstu objemu kapitálu. Při kuponové privatizaci se uskutečňoval pouze přesun již existujícího kapitálu od jednoho vlastníka k druhému. Bylo také nutné překonat nepříznivé důsledky plynoucí z rozptýleného vlastnictví pro výkon vlastnických práv.

¹ ŠAFARÍKOVÁ, V. a kol.: Transformace české společnosti 1989-1995. Brno: Doplněk, 1996. Str. 147.

Po roce 1993 se zvýšila míra účasti zahraničního kapitálu na českém trhu. Do této doby vstupoval zahraniční kapitál do české ekonomiky převážně přímými investicemi do podniků. Ale v České republice chyběly zkušenosti s obchodováním s cennými papíry. Majitelé podniků teprve získávali povědomí o fungování trhů, marketingu nebo o principech reklamy. Z toho důvodu zahraniční investoři na počátku 90.let nejevili zájem o vstup do české ekonomiky, ani nevytvářeli nový kapitál na českém kapitálovém trhu (získávali majetek již existujícího vlastníka). Česká republika začala rozvíjet program investičních pobídek pro přímé zahraniční investice až od roku 1998. Od té doby příliv zahraničních investic zesílil.

V roce 1998 byla zřízena Komise pro cenné papíry, jejíž vznik znamenal významný pokrok ve fungování českého kapitálového trhu. Nadále však přetrvávala nízká likvidita kapitálového trhu, což nepodporuje účinné vedení společností.

3.5 Trh pracovních sil

3.5.1 Nezaměstnanost

Důležitou součástí přeměny ekonomického mechanismu bylo vytvoření trhu práce. V období CPE byli pracovníci na svá místa přidělováni prostřednictvím státního plánu. Tento systém byl již v roce 1990 zrušen vytvořením podmínek pro volný pohyb pracovních sil. V důsledku provedených změn se v zemi po dlouhé době¹ objevila nezaměstnanost, což spolu s dalšími faktory (zvyšování cen v důsledku jejich liberalizace a devalvace měny apod.) mělo nepříjemné dopady na obyvatelstvo. Někteří lidé nesli takové změny těžce a vyvolalo to v nich pochybnosti o vhodnosti a úspěšnosti zvolené transformační strategie.

Avšak při porovnání údajů o míře nezaměstnanosti v Československu s jinými transformujícími se zeměmi² můžeme vidět, že v ČSFR (České republice) byla míra nezaměstnanosti velmi nízká. V 1. polovině 90. let 20. století se pohybovala v rozmezí od 0,8 % do 4,1 %, zatímco ve srovnatelných zemích přesahovala 10 %. Ale nízká nezaměstnanost u nás byla do jisté míry způsobena odkládáním restrukturalizace v podnicích čekajících na privatizaci, odchodem některých lidí do důchodu a poklesem produkce v prvních letech transformace. Převážnou část nezaměstnaných tvořili lidé s nízkou kvalifikací a omezenou pracovní mobilitou. Nejvíce lidí bez práce pocházelo ze zemědělského sektoru (tzv. agrární nezaměstnanost). V letech 1989-1993 se počet zemědělských pracovníků snížil na polovinu.

Počet nezaměstnaných v Československu pomáhal snižovat nově se rozvíjející soukromý sektor podnikání, kam odcházeli schopní lidé. Množství podnikatelů a živnostenských oprávnění neustále roste. Evropský statistický úřad Eurostat udává, že v současné době je Česká republika osmou zemí Evropské unie v podílu podnikatelské sféry na celkové zaměstnanosti. Živnostníci u nás tvoří 16% z celkové zaměstnanosti, což je asi 2% nad průměrem EU. Ale z dvou milionů registrovaných samostatně výdělečných osob v České republice zhruba polovina aktivně nepodniká nebo podnikatelskou činnost vykonává při svém zaměstnání. Mnoho lidí raději volí sociální jistoty či jistotu pravidelného výdělku za cenu podřízení se zaměstnavateli.

¹ V době CPE nezaměstnanost prakticky neexistovala. Pracovní místa byla vytvářena uměle a lidé byli mnohdy placeni za práci, za kterou se mzda v tržní ekonomice nedává. Platy neodpovídaly kvalitě a množství odvedené práce.

² Odkazují na 5. kapitulu, kde je graficky zobrazen vývoj nezaměstnanosti ve vybraných zemích, které také prošly ekonomickou transformací.

Podnikatelské riziko se jim zdá příliš vysoké. Nejvíce ekonomicky aktivních osob je zaměstnáno v sektoru služeb, nejméně v zemědělství a lesnictví.

Autoři transformační strategie se vznikem nezaměstnanosti počítali. Podle nich je nutné nastolit v nově vzniklé tržní ekonomice sociální smír a domluvit se na nové společenské smlouvě, která bude založená na dvou pravidlech:

- 1) Ti, kteří mohou, musí se ze všech sil snažit uplatnit ve vznikající tržní ekonomice, nést její plody i rizika, umět vyhrávat i prohrávat.
- 2) Ti, kteří nemohou, musí být ochráněni státem, jeho sociální politikou, zaměřenou na ty nejmladší, na staré, na nemocné, na ty, kteří se z jakýchkoli jiných důvodů v tržní ekonomice krátkodobě nemohou uplatnit.¹

Tato koncepce má však svá úskalí v tom, že ne všichni se chovají uvedeným způsobem. Přestože mají dostatek sil na práci i příležitostí (poptávka po pracovní síle se zvyšuje), raději využívají výhod štědrého systému státní sociální podpory.

Současně se vznikem nezaměstnanosti začaly fungovat úřady práce, které lidem bez práce poskytují nejen sociální pomoc (podpora v nezaměstnanosti), ale také pomoc při hledání nového zaměstnání (rekvalifikace, vytváření nových pracovních příležitostí, informační síť).

V prvních letech po zavedení tržního hospodářství si lidé museli zvyknout na pravidla trhu práce. V období centrálního plánování bylo běžné, že celý život měli jen jedno zaměstnání. „Pracovní smlouva nebyla smlouvou osobní, nýbrž smlouvou sociální i politickou. Formálně se týkala zaměstnání, fakticky však také sloužila jako nástroj společenské kontroly. Pracovníci v ní jakoby slibovali svoji toleranci k totalitnímu establishmentu výměnou za zaměstnanecké jistoty a zároveň přijímali omezení spotřební možnosti výměnou za toleranci zaměstnavatele ke svému nízkému výkonu.“² Systém je tedy nenutil ke snaze o zvyšování kvality jejich činnosti, své místo měli prakticky jisté. Po vzniku nezaměstnanosti se dostali do situace, kdy museli na trhu práce soupeřit s jinými uchazeči o dané pracovní místo. Pokud chtěli najít uplatnění, museli se často rekvalifikovat nebo se za prací stěhovat. Ne všichni k tomu byli ochotní. Uvedené skutečnosti platí do dnešní doby. Nároky na žadatele o zaměstnání se neustále zvyšují. Rostou požadavky na celoživotní vzdělávání, na flexibilitu pracovníků.

¹ KLAUS, V.: O tvář zítřka (rok devadesátý). Praha: pražská imaginace, 1991. Str.34.

² VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str.23.

Tab. 5. Vývoj nezaměstnanosti v ČR 1990-2008¹

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Nezaměstnanost %	0,8	4,1	2,6	3,5	3,2	3,1	3,5	4,4	6,5	8,7	8,8

Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Nezaměstnanost %	8,1	7,3	7,8	8,3	7,9	7,1	6	5,9

Jak plyne z uvedené tabulky, po počáteční poměrně nízké míře nezaměstnanosti došlo k jejímu výraznému vzestupu. Zlomem je rok 1997-8, kdy nastala již zmíněná měnová krize a následný pokles hrubého domácího produktu. Podle nedávno zveřejněné analýzy Českého statistického úřadu nesouvisel rostoucí počet nezaměstnaných jen s ekonomickým, ale také s demografickým vývojem. Ekonomicky aktivními se staly silné ročníky lidí narozených v první polovině 70.let a trh práce se nedokázal tak rychle přizpůsobit. Po vstupu ČR do Evropské unie v roce 2004 se počet lidí bez práce snižuje. Je to způsobeno hospodářským růstem ČR a také zrušením bariér v oblasti pohybu a služeb, což umožnilo českým podnikům proniknout více na zahraniční trhy.

Z ekonomického hlediska je určitá míra nezaměstnanosti prospěšná. Lidé bez práce jsou jakousi rezervou pracovních sil. Je to dobré i pro podniky. Když se o místo uchází více zájemců, mohou si vybrat kvalifikovanějšího a schopnějšího. Ale z hlediska lidí bez práce může nezaměstnanost představovat tíživé břemeno. Ztráta zaměstnání je nutí formovat nové životní strategie, přináší jim zhoršení sociálního statusu a mnohdy také snížení sebevědomí. To se týká zvláště dlouhodobě nezaměstnaných a lidí znevýhodněných na trhu práce (absolventi bez praxe, matky s malými dětmi, starší lidé, lidé s nižším vzděláním). Rozdíly v míře nezaměstnanosti jsou i regionální, některé oblasti České republiky jsou zasaženy více (Most, Karviná, Teplice). Proto se neustále rozšiřuje síť institucí, které těmto lidem nabízí pomoc. Podpořit je má také regionální politika zaměstnanosti.

Dlouhodobě nezaměstnaní představují velký problém pro státní rozpočet, ze kterého jsou jim vypláceny sociální dávky a podpory v nezaměstnanosti. Roste počet lidí, kteří ani nemají zájem nějakou práci si najít (dobrovolná nezaměstnanost). Proto postupně dochází ke změně systému státní sociální podpory. Po nezaměstnaných je vyžadována

¹ Pramen: KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90.letech 20.století. Brno: Akademické nakladatelství CERM, s.r.o. , 1999. Str.26. – údaje do roku 1997

Český statistický úřad (upraveno). Údaj pro rok 2008 je platný ke dni 29.2.2008.

aktivita, snaha zapojit se do pracovního procesu. Mnozí lidé státní podporu zneužívají (za získané peníze si kupují např. cigarety, alkohol).

Nespornou výhodou trhu práce je, že lidem dává šanci svobodně si vybrat místo a druh činnosti tak, aby mohli co nejlépe uplatnit své schopnosti. Nutí je neustále na sobě pracovat a být lepší než ti ostatní. Možnost zajímavého uplatnění nabízí českým občanům také zahraničí, zvláště po otevření evropských pracovních trhů. Ale problematické je to, že ne všichni mají na trhu práce stejné šance. Stále častěji je diskutovaná např. otázka rovných příležitostí mužů a žen, rozdílů v platech podle pohlaví, uplatňování zdravotně handicapovaných lidí na trhu práce apod. V tomto směru má český trh pracovních sil ještě co dohánět.

Zvyšuje se počet zahraničních pracovníků, a to i těch, kteří v České republice pracují nelegálně. Jako pracovní síla jsou ale levnější, proto jim zaměstnavatelé dávají přednost. Dalším problémem českého trhu práce jsou rozpory mezi strukturou přípravy k povolání a poptávkou na trhu práce. Projevuje se dlouhodobý nedostatek pracovníků zejména některých dělnických profesí, naopak přibývá osob s vyšší kvalifikací a roste riziko problémů s jejich budoucím uplatněním. Navíc se můžeme ptát, jestli růst počtu lidí s akademickým titulem není na úkor kvality výuky.

Přetrvávajícím problémem v České republice je vysoké zdanění práce, které zvyšuje náklady. Někdy se zdá, že stát věnuje až přílišnou pozornost investičním pobídkám pro zahraniční investory. Těm často přispívá na daňové prázdniny, na nově vzniklá pracovní místa, pozemky jim přiděluje za symbolickou cenu. Domácí podnikatelský sektor je přehlížen.

3.5.2 Mzdy¹

V době vlády komunistické strany byl kladen důraz na rovnost příjmů občanů, a to i za cenu neadekvátního ocenění provedené práce. Struktura mezd byla silně deformovaná a neodrážela tržní hodnotu vykonané činnosti. Charakteristickým znakem tohoto období byla také snaha o udržení minimálního mzdového růstu. Ve druhé polovině 80.let rostly nominální mzdy v Československu pouze asi o 2 % ročně. „Hlavním důvodem této mzdové umírněnosti byla snaha oživit růst produkce podporou růstu investic, potřebného pro zajištění pokračování hospodářského růstu při klesající

¹ Odkazují na následující kapitolu o sociálních dopadech ekonomické transformace, kde je problematice mezd také věnována pozornost.

efektivnosti využití existujících kapacit.“¹ Skutečnost, že tempo růstu mezd v období CPE bylo minimální, má také pozitivní stránku: nízká úroveň mezd na počátku transformačního období do jisté míry tlumila inflaci.

Po zavedení tržního hospodářství bylo nutné přizpůsobit novým podmínkám i systém mezd, ale k tomu docházelo postupně. Vláda musela v období 1991-1995 přistoupit v rámci své restriktivní makroekonomické politiky k částečné mzdové regulaci, aby se mzdy nestaly zdrojem inflačního růstu. Pohyb mezd byl možný jen ve formě centrálně regulované valorizace, která byla závislá na vývoji životních nákladů. Podle míry inflace a růstu produkce byl stanoven mzdový limit pro jednotlivé firmy. „Mzdový nárůst o více než 3 % nad stanovený limit mezd byl postihován odvody do státního rozpočtu v relativně vysoké úrovni. Jestliže mzdový nárůst překročil stanovený směrný růst o 3-5 %, byl odvod z nárůstu 200 % z nadlimitních mezd, a překročil-li nárůst mezd 5 %, byl odvod 750 %.“² Liberalizace cen byla podmiňována dokončením privatizace státních podniků.

Uvolnění mezd vedlo ke vzniku značných rozdílů v příjmech, a to nejen v závislosti na množství a kvalitě vykonané práce nebo v závislosti na vzdělání a kvalifikaci. Nejvyšších příjmů dosahují často ti, kteří si je nezaslouží. Sociální a ekonomické nerovnosti jsou stále patrnější.

¹ JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 69.

² KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: Akademické nakladatelství CERM, s.r.o., 1999. Str.16.

4 Sociální dopady ekonomické transformace

4.1 Sociální politika v prvních dvou letech transformace

Transformace centrálně plánované ekonomiky na tržní se dotkla všech československých obyvatel. Před listopadem 1989 byli zvyklí na komunistickým režimem uměle vytvořenou ideu rovnosti. Díky státnímu systému rozdělování a přerozdělování se nestávalo, že by někdo měl výrazně větší majetek než ostatní. Přispělo k tomu i rozsáhlé znárodnění. Shromažďování bohatství bylo dokonce podezřelé a nepřípustné. Takže většina rodin měla jen skromné bydlení, všichni měli stejné vybavení domácnosti. „Ale postupně se vytvořila i vlastnická elita, rekrutující se hlavně z politické nomenklatury a baronů stínové ekonomiky.“¹ Lidé dostávali svůj plat, aniž by se přihlíželo k jejich výkonnosti. Více ocenění byli ti, co měli nějaký význam pro režim. Komunistický stát deklaroval určité sociální jistoty, jejichž úroveň však v porovnání s vyspělými státy nebyla nijak závratná.

Ekonomická transformace přinesla nejprve počáteční skokový růst cen, devalvací měny byly znehodnoceny úspory obyvatel., pak se objevila nezaměstnanost. Současně stát přistoupil k zadržení růstu mezd. S tím vším se museli českoslovenští občané vypořádat. Stát mírnil dopady těchto opatření pouze na sociálně nejslabší vrstvy obyvatel. Právo na sociální zabezpečení v případě ztráty zaměstnání nebo před získáním zaměstnání u absolventů škol zaručoval zákon o zaměstnanosti č. 1/ 1991 Sb. Tento zákon obsahoval také nové ustanovení, podle kterého stát nenutí občany pracovat, pokud si zvolí jiný životní styl.

Sociální problematiku řešil také dokument z února 1991 s názvem „Záchraná sociální sít“, který definoval hlavní zásady přizpůsobení mzdových a sociálních příjmů vývoji životních nákladů. Stanovené částky pro hranici tzv. sociální potřeby se měly po každém zvýšení cen o 10 % valorizovat.

Byla ustanovena a později zvyšována minimální mzda², kodifikováno životní minimum, upraveny byly přídavky na děti, zavedena pravidelná valorizace důchodů.

¹ VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. Str. 127.

² Minimální mzda byla koncipována jako nejnižší peněžní částka, kterou je zaměstnavatel povinen zaplatit zaměstnanci za provedenou práci. Její výše byl v roce 1991 stanovena přibližně na úrovni 50 % tehdejší průměrné mzdy a v té době byla o 6 % vyšší než životní minimum pro jednotlivce. Minimální mzda byla původně zamýšlená jako existenční sociální záruka, nikoli garance nejnižšího příjmu. V současné době je minimální mzda 8000,- Kč.

Dynamika mezd byla ještě nějakou dobu regulovaná. Přes propad příjmů z mezd a sociálních dávek nedošlo v Československu k extrémnímu nárůstu chudoby. Lidé krátkodobě omezili svoji spotřebu, případně využili svoje úspory.

4.2 Systémová transformace sociální sféry

Po pádu komunistického režimu bylo zřejmé, že reformu bude vyžadovat také systém sociální politiky. Tato problematika začala být řešena až od roku 1992. „Za novou orientaci sociální politiky lze považovat předvolební program Občanské demokratické strany a koaliční vlády po volbách 1992... V duchu liberální orientace byla v programu zdůrazňována aktivita jedince, rodiny a obce...Občan má být podle těchto zásad v oblasti sociální politiky „zákazníkem“, a sociální politika by se pro něj měla stát až „posledním útočištěm“.¹ Jak je vidět, na rozdíl od dob socialistického státu je akcentována zodpovědnost jedince, který má využít všech sil ke zlepšení své sociální situace. Stát má být až poslední instancí, na kterou se má obrátit jen v případě největší nouze.

Po vítězství ODS ve volbách v roce 1992 byl tento program rozvíjen a realizován. Změny proběhly zejména v těchto oblastech:

- *Sociální pojištění* – bylo stanoveno sociální pojištění, jehož smyslem je pravidelné odkládání určité finanční částky podle výše příjmu na řešení budoucích možných tíživých sociálních situací (nemoc, invalidita, stáří, nezaměstnanost apod.). Na financování se podílí jednotlivci a zaměstnavatelé.
- *Soustava státních sociálních podpor* – sem spadají přídavky na děti, rodičovské příspěvky, porodné, pohřebné apod. Dětské příspěvky byly nejprve vypláceny plošně všem dětem. Pak byly vedeny spory o stanovení hranice, za níž by rodiny měly příspěvky pobírat. Smyslem opatření bylo, aby se peníze dostávaly k těm nejpotřebnějším, proto byla výše příspěvku odstupňovaná podle potřeby.
- *Změny vzdělávacího systému* – došlo k uplatnění nových tendencí v oblasti vzdělávání. Reformován byl obsah vzdělávání. Změnila se struktura vzdělávací soustavy, rozšířila se nabídka škol s různou obtížností i kvalitou výuky. Začaly vznikat také soukromé školy. Projevuje se tendence zlepšovat možnosti dosažení co nejvyššího stupně vzdělání. Roste počet vysokých škol, od roku

¹ ŠAFARÍKOVÁ, V. a kol.: Transformace české společnosti 1989-1995. Brno: Doplněk, 1996. Str.227.

1996 existují také vyšší odborné školy, učiliště nabízí svým studentům možnost maturity.

- *Zdravotnictví* – transformací prošla také oblast péče o zdraví. Stát zaručil standardní zdravotní péči pro všechny s možností nadstandardních služeb. Bylo zavedeno všeobecné zdravotní pojištění podle výše platu s možností výběru zdravotní pojišťovny. Koncem roku 1991 vznikla Všeobecná zdravotní pojišťovna (VZP), následovaly další rezortní i soukromé pojišťovny. Součástí změn bylo odstátnění zdravotnických zařízení. Jejich privatizace proběhla ve dvou vlnách: v první vlně byly privatizovány lázně, zdravotnická zásobování a oční optika, ve druhé vlně stomatologové, praktičtí lékaři, ambulantní zařízení a nakonec nemocnice. Lékaři začali pracovat smluvně s pojišťovnami na základě bodového systému. Takové řešení se ukázalo jako nešťastné. Lékaři vykazují více bodů než odpovídá jejich skutečným výkonům, pojišťovny se opoždují s platbami. Problémy přetrvávají až do současnosti.

Následně došlo k obnovení soukromého vlastnictví a k liberalizaci mezd, což vedlo ke vzniku sociálních a majetkových nerovností mezi lidmi. Mnozí získali v restitučních řízeních zpět svůj původní majetek. Ale byli i takoví, kteří se na restitucích nebo privatizaci neprávem obohatili. Součástí transformačního scénáře bylo také obnovení soukromého podnikání. To vše uvolnilo prostor příjmové dynamiky. Nedostatky v legislativě a ve fungování finančních institucí bohužel dovolily, aby někteří mohli svých příjmů dosahovat nepoctivým způsobem.

Další slabinou uplynulého vývoje byla absence propracovaných rozvojových koncepcí, nedostatečný prostor pro uplatnění neziskového sektoru a oslabení výzkumné analytické činnosti pro tvorbu politických strategií v rozhodujících oblastech společenského života: oblast sociální, zdravotní, výchovně-vzdělávací, kulturní ekologické politiky aj.

4.3 Další vývoj po provedení transformace sociální sféry

Proběhlé změny chválí především ti, co na nich vydělali, kterým prospěly. Je pochopitelné, že tito lidé častěji souhlasí s prohlubováním majetkových rozdílů. Přejít k tržní ekonomice naopak ztížil podmínky těm, kteří byli v minulém režimu vyzdvihováni: osobám s nižším vzděláním a dělníkům. Zvýrazňují se dříve nezřetelné rozdíly mezi příslušníky jednotlivých sociálních vrstev.

Po liberalizaci mezd se prohloubily rozdíly ve mzdách podle jednotlivých odvětví národního hospodářství. Platové zhoršení pocítili především pracovníci v zemědělství, stavebnictví, oděvním průmyslu apod. Ale v dnešní době roste nespokojenost se mzdami téměř ve všech odvětvích (zdravotnictví, školství...). Dokladem toho jsou časté stávky. Průměrná mzda pro rok 2008 je sice udávána ve výši 21 692,- Kč., ale tento údaj téměř o ničem nevyovídá. Dvě třetiny lidí takové mzdy vůbec nedosáhnou. Nejvyšší průměrná mzda je již tradičně v Praze. S výší svých příjmů nejsou spokojeni ani lidé pobírající starobní nebo invalidní důchody. Kupní síla důchodů je velmi nízká. Neustále se prodlužuje věk pro vznik zákonného nároku na starobní důchod. Výrazně byly zpřísněny podmínky pro přiznání plného invalidního důchodu. Naopak se zvyšují ceny i nezákladnějšího zboží a služeb, jako je bydlení, doprava, vzdělání, zdravotnické služby nebo potraviny. Za této situace se 3 126,- Kč. životního minima jeví jako velmi malá částka. Chrání před hmotnou nouzí jen na velmi skromné úrovni a je na spodní hranici ještě přijatelné chudoby. Stát omezil podporu mladých rodin. Pro ty je stále těžší sehnat bydlení a uživit malé dítě. To se odrazilo v dramatickém poklesu porodnosti.

Z uvedených důvodů by řada lidí uvítala, kdyby stát v sociální oblasti zasahoval více. Po počátečním euforickém a bezvýhradném přijetí tržní ekonomiky bez přívlastků se jejich postoje mění a stávají se kritičtější. Velká část populace dává přednost sociálně-tržní ekonomice, kde stát do určité míry ovlivňuje ekonomiku. Žádný reálný trh totiž nikdy nefunguje dokonale a vyžaduje tedy určitou míru státní regulace. V demokratických zemích existuje snaha zdaňovat bohaté více než chudé a přerozdělovat příjmy s tendencí jejich vyrovnání. Dodnes se vedou spory o to, jaká míra státních zásahů je ta správná a ještě přípustná pro demokratický režim. Zatímco v době komunistické vlády lidé kritizovali státní zásahy a přerozdělování, dnes se jejich hlasy ozývají spíše proti přílišné nerovnosti. Obecně platí, že lidé na jedné straně chtějí svobodu a tržní hospodářství (požadují, aby vláda méně zasahovala do podnikání, méně škrtala v rozpočtových výdajích a kladla větší důraz na makroekonomickou stabilizační politiku vedoucí k nízké inflaci), ale na druhé straně odmítají rizika s tím spojená a neradi se vzdávají sociálních jistot.

Oproti dřívější době se rozhodně zvýšila odpovědnost jednotlivce za vlastní osud. Člověk se musí mnohem více snažit, aby dosáhl vysokého postavení a platu. Při získávání dobrého zaměstnání roste úloha vzdělání, praxe, ale také osobních kontaktů

a známých. Dnešní doba přináší téměř neomezené možnosti pro ty, kdo mají potřebné předpoklady. Až se někdy může zdát, že zapomínáme na ty, kteří tolik štěstí neměli. Stát omezil svoje zásahy a stal se spíše jakýmsi garantem sociální ochrany pro ty, co to nejvíce potřebují. Ale sociální politika je často vnímána jako něco, na čem by se mělo šetřit, protože to odčerpává velké množství prostředků z veřejných zdrojů. Ve zvýšené míře to platí dnes, kdy se stát snaží ušetřit ve všech oblastech a sociální problémy se stávají stále naléhavějšími. Sociální systém prochází reformami, ta poslední vstoupila v platnost k 1.1.2008. Její autoři si od ní slibovali posílení adresnosti sociální podpory a její spravedlnosti při zachování principů solidarity. Pro české občany přinesla reforma mnoho nového: poplatky u lékaře, zrušení příspěvku na zvýšené životní náklady, změnu výše porodného a přídavků na děti, třírychlostní čerpání rodičovského příspěvku, změnu pojistného systému atd. Zatím se zdá, že reforma se nejvíce dotkla těch nejchudších vrstev obyvatel, zatímco bohatým spíše pomohla. Objevují se její nedostatky (např. platba u lékaře i za kojence a chronicky nemocné děti), tudíž asi bude vyžadovat další změnu.

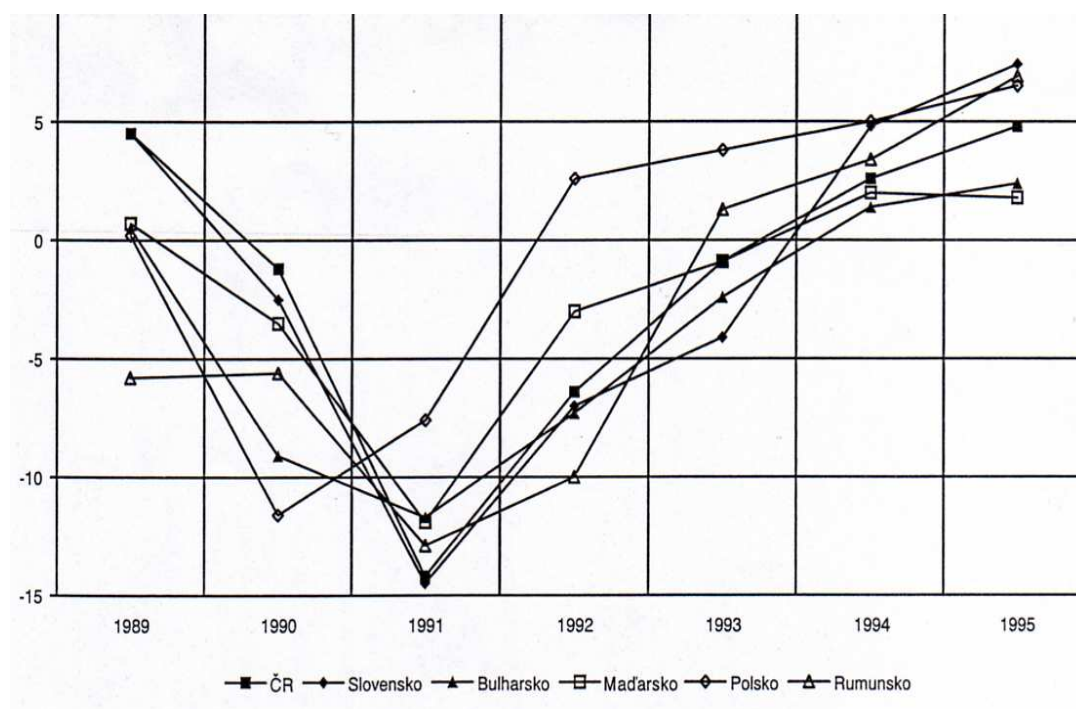
Jako člen Evropské unie může Česká republika čerpat finanční prostředky z Evropského sociálního fondu, zřízeného pro financování programů v sociální oblasti. EU neprovádí společnou sociální politiku, každá členská země má vlastní systém sociálního zabezpečení. EU se zaměřuje na podporu těch sociálních programů, které jsou v souladu se Sociální chartou přijatou v roce 1989. Mezi cíle patří např. podpora vyšší zaměstnanosti, rovnějšího postavení mužů a žen na trhu práce, rozvoj vzdělanosti a kvalifikace pracovníků, dostupnost zdravotnictví apod. Charta se stala východiskem k formulaci konkrétních kroků sociální legislativy EU přijímaných ve formě směrnic, které jednotlivé členské státy včlenily do svého národního práva.

5 Vývoj základních makroekonomických ukazatelů v České republice v komparaci s jinými vybranými tranzitivními ekonomikami

5.1 Vývoj produkce

Sledujeme-li vývoj hrubého domácího produktu v zemích SVE, které prošly ekonomickou transformací, zjišťujeme, že všechny tyto země zaznamenaly po zahájení přeměny ekonomického mechanismu prudký pokles produkce. Jak je patrné z následujícího grafu¹, pokles produkce ve východoevropských zemích začal vesměs v roce 1990. Největší propad byl v roce 1991, což se týká také České republiky (rok zahájení liberalizace cen a zahraničního obchodu).

Graf 2: Východní Evropa: Vývoj reálného HDP v letech 1989-1995

Ještě větších rozměrů dosáhl pokles produkce v zemích bývalého SSSR, kde mělo centrální plánování mnohem hlubší kořeny. Navíc zde byla nestabilní politická situace a válečné konflikty. Můžeme tvrdit, že pokles produkce je společnou zkušeností všech tranzitivních zemí. Jinými slovy: není země, která by zvládla přeměnu centrálně plánované ekonomiky na tržní bez výrazného poklesu produkce. Je to dáno mnoha faktory. Ve všech zemích došlo v důsledku prováděných změn (liberalizace cen, nízké

¹ JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 21.

mzdy, nejistota ohledně dalšího vývoje) také k poklesu poptávky. Podniky ztratily po rozpadu RVHP odbytiště i v zahraničí, což si vyžádalo změnu struktury výroby a orientaci na západoevropské trhy. Navíc musely být zrušeny neefektivní ekonomické aktivity z dob centrálního plánování. A vybudování konkurenceschopných podniků trvá podstatně déle než zánik starých. Společným problémem všech transformujících se ekonomik bylo technologické zaostávání za vyspělým světem.

V porovnání s ostatními zeměmi byl pokles hrubého domácího produktu v České republice jeden z nejnižších. Podobných výsledků dosáhlo také Maďarsko a Polsko, naopak nejvyšší pokles HDP byl v Bulharsku, Rumunsku a zemích bývalého SSSR. Přes poměrně rychlé překonání hospodářského poklesu Česká republika i ostatní země jen velmi pomalu dosahovaly výchozí úrovně z doby před zahájením ekonomické transformace. Např. HDP v České republice dosáhl v roce 1995 teprve necelých 85 % úrovně z roku 1989. Nejvíce patrný byl pokles průmyslové produkce, což můžeme považovat za důsledek dřívějšího centrálně plánovaného systému, kde průmyslová produkce (především v Československu) byla mnohem vyšší, než by odpovídalo ekonomicky optimální výrobní struktuře. Po zahájení ekonomické transformace bylo nutné přizpůsobit produkci tržní poptávce, proto muselo nevyhnutelně dojít k poklesu průmyslové výroby.

Po počátečních relativně příznivých výsledcích a rychlém obnovení hospodářského růstu však Českou republiku brzy zasáhl další hospodářský pokles. Z následující tabulky¹ plyne, že krize na mezinárodních měnových trzích v roce 1997 zasáhla nejvíce právě ČR, protože zvolila strategii rychlé liberalizace zahraničního obchodu a příliš brzy otevřela své trhy zahraničním výrobcům.

Tab. 6. Vývoj HDP v zemích Visegrádu v letech 1993-2006 (%)

†	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Česko	0,1	2,2	5,9	4,8	-0,7	-0,8	1,3	3,7	2,5	1,9	3,6	4,6	6,5	6,4
Slovensko	-3,7	6,2	5,8	8	5,7	3,7	0,3	0,7	3,2	4,1	4,2	5,4	6	8,3
Maďarsko	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	4,9	4,2	5,2	4,1	4,3	4,1	4,9	4,2	3,9
Polsko	3,8	5,2	2,7	6	6,8	4,8	4,1	4,2	1,1	1,4	3,8	5,3	3,5	5,2
Průměr	-0,10	4,13	3,98	5,03	4,10	3,15	2,48	3,45	2,73	2,93	3,93	5,05	5,05	5,95

Zdroj: Český statistický úřad, Statistický úřad SR, Eurostat

¹ <http://www.euroekonom.cz/grafy-evropa-data-img.php?type=hdp-visegrad> (citováno 23.3.2008, 17:16)

Makroekonomická nestabilita v ČR byla vyvolána negativním vývojem obchodní bilance, kdy převažoval dovoz nad vývozem. V důsledku přísné restriktivní politiky byla stlačena poptávka i produkce a nastala hospodářská recese. Po dosažení dna v roce 1998 došlo opět k oživení ekonomiky. Také ostatní srovnávané tranzitivní země měly problémy s vnější ekonomickou nerovnováhou, ale na jejich hrubém domácím produktu se to tolik neprojevalo. Podle ukazatele hrubého domácího produktu dosáhlo nejvyšších a nejstabilnějších výsledků Maďarsko, jehož růst HDP se po překonání počátečního poklesu pohybuje okolo 4 % ročně.

Všechny srovnávané země (ČR, Slovensko, Maďarsko, Polsko) usilovaly o vstup do Evropské unie, což se jim podařilo v květnu 2004. Zdá se, že otevření zahraničních trhů jim přineslo nové možnosti a jejich HDP roste nebo nezaznamenal větší pokles. Nejvyšší tempo růstu HDP v roce 2007 vykázalo Slovensko (9,4 % - hlavní zásluhu na tom měla průmyslová výroba a poptávka ze zahraničí), nejnižší Maďarsko (1,9 %). Až budoucnost ukáže, do jaké míry je tento vývoj trvalý.

5.2 Inflace

Všechny tranzitivní ekonomiky se po zahájení transformace potýkaly s makroekonomickou nestabilitou. Ta se projevovala také vysokou inflací, jež se objevila po liberalizaci cen. Míra inflace byla v jednotlivých zemích různá v závislosti na přijatých opatřeních. Následující tabulka¹ poskytuje srovnání inflace měřené růstem spotřebitelských cen ve vybraných transformujících se ekonomikách. Pro přehled je uvedena i míra inflace v Evropské unii:

Tab. 7. Tempo růstu spotřebitelských cen (v %) v letech 1989-1997

ROK	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ČR	1,4	9,7	56,6	11,1	20,8	10	9,1	8,8	8,9
Slovensko	1,3	10,4	62,2	10	23,2	11,7	7,2	5,4	6
Polsko	264,3	85,8	59,4	43	36,9	32,2	28,8	19,9	15,1
Maďarsko	17	28,9	35	23	22,6	19,1	28,5	23,6	18,4
EU	5,1	5,5	5	4,4	3,5	3	3	2,4	2

V Polsku dosáhla až hodnot hyperinflace (přes 260 %), při které prakticky zmizely všechny staré dluhy, ale také úspory obyvatel. Po počátečním cenovém skoku došlo ke

¹ Zdroj: KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: Akadematické nakladatelství CERM, s.r.o., 1999. Str. 26.

snížení a stabilizaci, ale na vyšší úrovni než v ČR. V Maďarsku byla v devadesátých letech inflace poměrně stálá a bez počátečního velkého skoku, protože nedošlo k jednorázové liberalizaci cen. Postupné uvolňování cen má nevýhodu v tom, že inflace je pak dlouhodobá a hůře se snižuje. V Československu byla nejvyšší inflace v roce 1991 v souvislosti s uskutečněním jednorázové liberalizace cen a zahraničního obchodu. Přes 20 % překročila ještě v roce 1993 z důvodu zavedení daně z přidané hodnoty (DPH). Po rozpadu federace na Slovensku míra inflace kolísala, zatímco v ČR se rychle snížila.

Ze srovnání tedy vychází nejlépe Česká republika. Příčinu relativně malé inflace můžeme vidět v nízkém stupni měnového převisu a zahraničního zadlužení na počátku ekonomické transformace, ale také v nižším cenovém skoku (po liberalizaci vzrostly české ceny průměrně o 27 %, zatímco např. v Polsku až o 100 %). Jako hlavní protiinflační opatření byl po liberalizaci cen v ČR zvolen fixní kurz koruny. Ten sice omezuje možnosti vlastní hospodářské politiky, ale má i své výhody. Platí, že inflace nemůže být o mnoho vyšší než v zemích, na které je kurz vázán, země je také přitažlivější a jistější pro zahraniční investory. Jonáš uvádí jako pozitivum mj. to, že „fixní kurz podporuje repatriaci domácího kapitálu a jeho přeměnu na domácí měnu, neboť centrální banka má v tomto režimu za povinnost při daném kurzu přeměňovat repatriované zahraniční peníze na domácí. Takto uspokojený růst poptávky po držbě domácí měny vede k monetarizaci ekonomiky, která napomáhá dezinflaci.“¹ Ale takové opatření samo o sobě ke stabilizaci nestačí², inflaci neodstraní, může přispět k jejímu rychlejšímu poklesu. Dokazuje to příklad zemí, které na počátku transformace zavedly fixní devizový kurz: ČR, Slovensko, Polsko, Maďarsko a Estonsko.

Z nich nejnižší inflace dosáhla Česká republika. Příčinu můžeme vidět v relativně příznivějších výchozích podmínkách (nízký stupeň makroekonomické nerovnováhy) a v uplatnění restriktivní fiskální a měnové politiky. Na rozdíl od ostatních tranzitivních zemí udržovala ČR v období ekonomické transformace relativně vyrovnaný veřejný rozpočet. K posílení rozpočtu České republiky přispělo rozdělení federace a úspěšný přechod na novou daňovou soustavu. Ve většině transformujících se ekonomik existovaly různě vysoké schodky veřejných rozpočtů, způsobené poklesem rozpočtových příjmů (v důsledku nižší produkce a mezd byly nižší výnosy z daní,

¹ JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 100.

² Není ani nezbytnou podmínkou ke stabilizaci, což dokazuje příklad Lotyšska.

příjmy negativně ovlivňovala inflace). Naopak rozpočtové výdaje rostly (podpora nezaměstnaných a sociálně slabých obyvatel, nové orgány státní správy...). Vysoké schodky veřejných rozpočtů v ostatních tranzitivních ekonomikách můžeme považovat za příčinu vyššího růstu peněžní zásoby a inflace. Většinou musely být totiž financovány emisí dalších peněz centrální bankou, protože finanční trhy tranzitivních zemí se vyznačovaly nízkou absorpční kapacitou. A zahraniční kapitál (např. v podobě půjček z MMF) většinou k dispozici neměly. Ale ani to neplatilo vždy. Některé země, jak Polsko nebo Maďarsko, sice měly vysoké saldo veřejných rozpočtů, ale našly jiné zdroje jejich vytancování než emisí peněz centrální bankou (domácí úspory, vládní dluhopisy, zahraniční kapitál).

Z toho plyne, že míra inflace je ovlivněna řadou faktorů, které byly v České republice příznivé a napomohly jí k dosažení ekonomické rovnováhy.

Do nového tisíciletí vstupovalo s největší inflací Slovensko, ale v roce 2005 ji dokázalo snížit až na 2,7 %. Můžeme to považovat za důsledek hlubokých ekonomických reforem, kterými tato země prošla po roce 2000 pod taktovkou ministra financí Ivana Mikloše. Od té doby zaznamenalo Slovensko růst produkce, doprovázený poklesem nezaměstnanosti i inflace. Naopak v Maďarsku míra inflace roste až na 7,8 % v roce 2007. Velmi nízkou inflaci si udržuje Polsko, které v posledních dvou letech dosáhlo dokonce 1,0 %.

V České republice míra inflace roste. V lednu 2008 překonala očekávání, když dosáhla dokonce 7,5 % (oproti 5,4 % v prosinci 2007), což je nejvyšší meziroční růst cen od listopadu 1998. Tento růst byl ovlivněn administrativními opatřeními, mezi která patřilo zvýšení regulovaných cen za bydlení, potraviny, nealkoholické nápoje a zavedení poplatků ve zdravotnictví. Další cenový vývoj už takové skoky nepřinesl. V únoru činil přírůstek indexu spotřebitelských cen k předchozímu měsíci jen 0,3 %. To je stejné tempo růstu inflace jako v roce 2007 a jen o málo vyšší než v předchozích letech.

Podle prognóz České národní banky, Ministerstva financí i publikovaných názorů finančních analytiků by inflace měla do konce roku klesnout pod 6 % a už v roce 2009 by se měla dostat zpět k hranici 3 %.¹

¹ Zdroj: BUKAČ, P.: Roztočí se inflační spirála? 19.3.2008. Dostupné z WWW: <http://www.mesec.cz/clanky/roztoci-se-inflacni-spirala/>

5.3 Nezaměstnanost

Průvodním jevem ekonomické transformace ve všech postkomunistických zemích byl pokles zaměstnanosti. V centrálně plánovaných ekonomikách nezaměstnanost nebyla, vyznačovaly se spíše přezaměstnaností – všichni práceschopní pobírali mzdu, ale ta ne vždy odpovídala kvalitě a intenzitě jejich práce. Po zahájení ekonomické transformace a vytvoření trhu práce přišli někteří lidé o zaměstnání. Došlo také k přesunům pracovní síly mezi jednotlivými odvětvími ekonomiky, což je do jisté míry dáno změnou struktury výroby a rozvojem nových odvětví.

Následující tabulka¹ nabízí srovnání míry nezaměstnanosti v České republice se Slovenskem, Polskem a Maďarskem po zahájení přeměny ekonomického mechanismu. Uveden je pro srovnání také průměrný údaj o míře nezaměstnanosti v EU.

Tab. 8. Míra nezaměstnanosti (v %) v letech 1990-1997

ROK	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ČR	0,8	4,1	2,6	3,5	3,2	3,1	3,5	4,4
Slovensko	1,5	11,8	10,4	14,4	13,3	12,8	10,9	11
Polsko	6,1	11,8	13,6	16,4	16	13,3	12,4	11,6
Maďarsko	1,5	12,3	12,1	12,6	10,9	10,3	10	8,9
EU	7,9	8,5	9,6	11,1	11,6	11,2	11,3	11,2

Jak je vidět, v roce 1990 byla největší nezaměstnanost v Polsku, protože tato země zahájila ekonomickou přeměnu nejdříve. V ostatních státech došlo k největšímu poklesu zaměstnanosti v roce 1991 (s výjimkou Rumunska, kde se reformy opozdily), což byl rok největších změn a také rok nejprudšího poklesu produkce. Ke zvýšení nezaměstnanosti v Maďarsku přispěl také zákon o bankrotu z roku 1992. Byla zde zahájena důrazná restrukturalizace, mnoho podniků zkrachovalo nebo šlo do konkursu. K poklesu nezaměstnanosti zde došlo až koncem 90.let.

Mezi tranzitivními zeměmi bylo nejméně lidí bez práce v České republice. Svůj podíl na tom má dlouhá tradice českého průmyslu a také přizpůsobivost českých občanů, z nichž mnozí byli schopni, také díky svému vzdělání a kvalifikaci, najít si brzy jinou práci nebo odešli do obnoveného soukromého sektoru. Zároveň zde bylo velké množství pracujících žen a lidí v důchodovém věku, kteří poskytovali prostor pro

¹ Zdroj: KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90.letech 20.století. Brno: Akadematické nakladatelství CERM, s.r.o., 1999. Str. 26.

omezování pracovní síly, aniž by se to projevilo rostoucí mírou nezaměstnanosti¹. Mnoho lidí našlo uplatnění v sektoru služeb, který se v ČR začal více rozvíjet po pádu komunistického režimu. Poměrně nízký počet lidí bez práce pomáhal udržovat sociální smír v zemi.

Avšak můžeme říci, že v ČR počátkem devadesátých let přetrvávala přezaměstnanost, způsobená odkládáním restrukturalizace podniků. Empirickými výzkumy² byla zjištěna závislost mezi počtem lidí, pracujících v zemědělském sektoru, a udávanou mírou nezaměstnanosti po zahájení ekonomické transformace. Nejvíce lidí přišlo totiž o práci v zemědělství. Ve srovnání s ostatními východoevropskými zeměmi nebyla v ČR zaměstnanost v zemědělství tak vysoká, proto se to v míře nezaměstnanosti tolik neprojevilo.

Koncem 90.let nezaměstnanost v České republice stabilně rostla a ustálila se na hodnotě 8-10 %. Po vstupu do EU došlo k jejímu snižování. Na konci února 2008 byla udána hodnota 5,9 %. Jak již bylo uvedeno, je to dáno tím, že česká ekonomika roste a čeští občané se dostávají i na zahraniční trhy.

Nejvíce lidí bez práce je v současné době v Polsku a na Slovensku, kde je problémem hlavně dlouhodobá nezaměstnanost. Míra nezaměstnanosti v těchto státech patří k nejvyšším v celé Evropské unii, i když na Slovensku byla zaznamenána její klesající tendence po zvýšení hospodářského růstu. Problematické jsou také velké regionální rozdíly v počtu nezaměstnaných.

5.4 Vývoj zahraničního obchodu

Součástí ekonomické transformace ve všech zemích byla také změna zahraničního obchodu. Po rozpadu trhů RVHP se tyto země musely více orientovat na západní trhy. To si vyžádalo zavedení volně směnitelné měny, ale také změny ve struktuře a kvalitě produktů, aby obstály v zahraniční konkurenci.

Na podporu zahraničního obchodu vznikla v březnu 1992 Dohoda o přidružení k EU, kterou podepsala bývalá Československá federativní republika, Maďarsko a Polsko. Tyto státy založily v roce 1993 také Dohodu o volném obchodu (CEFTA)

¹ Za nezaměstnaného je v ekonomické teorii považována osoba schopná práce, která však nemůže najít placené zaměstnání. Ženy na mateřské dovolené nebo v domácnosti a lidé v důchodovém věku práci nehledají.

² JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 54.

mezi středoevropskými státy. Později se k nim připojilo Slovinsko, Rumunsko a Bulharsko. Přesto se jim nepodařilo zabránit vzniku deficitů obchodních bilancí.

Také Česká republika se potýkala s vnější ekonomickou nerovnováhou, která po zahájení přeměny ekonomického mechanismu doprovázela období hospodářského růstu. Jak již bylo uvedeno, problémy se nejvíce vystupňovaly v roce 1997, kdy výrazně převážil dovoz nad vývozem. Na Slovensku prudce vzrostla vnější nerovnováha v roce 1996, což můžeme považovat za důsledek nízké konkurenceschopnosti slovenské ekonomiky.

Zahájení ekonomické transformace vyvolalo příliv zahraničních investic. Nejvíce přímých zahraničních investic dokázalo získat Maďarsko, které započalo s přeměnou ekonomického mechanismu jako jedna z prvních zemí a pro přilákání investorů zavedlo velké množství daňových a jiných úlev. Nejmenší zájem jevíli zahraniční investoři o Bulharsko, což bylo způsobeno především hospodářskou nestabilitou v zemi. České republice v získávání zahraničního kapitálu výrazně pomohlo rychlé dosažení plné konvertibility koruny od října 1995, vstup do OECD i stabilní devizový kurz.

5.5 Vliv rozdílů v transformační strategii na její konečné výsledky

Můžeme konstatovat, že úspěch ekonomické transformace závisí nejen na výchozí úrovni ekonomiky, ale také na vhodnosti zvolené transformační strategie. Po zhodnocení průběhu přeměny ekonomického mechanismu v jednotlivých zemích lze souhlasit s názorem ekonoma J. Stiglitze, že je jistá souvislost mezi dosaženými výsledky a tím, do jaké míry se daná země držela instrukcí tzv. Washingtonského konsensu. Jednalo se o soubor doporučení pro vznikající tržní ekonomiky, dohodnutých Mezinárodním měnovým fondem, Světovou bankou a Ministerstvem financí USA¹. Zjednodušeně řečeno byla jeho podstatou maximální liberalizace, co nejrychlejší privatizace, přísná rozpočtová a peněžní politika. Preferoval rychlejší průběh ekonomických změn.

Česká republika z toho dokumentu čerpala při tvorbě své strategie ekonomické transformace. Avšak nositel Nobelovy ceny Stiglitz i jiní ekonomové se domnívají², že to nebylo správné. Podle nich byl dokument založen na zjednodušeném modelu tržní

¹ Všechny tyto instituce sídlí ve Washingtonu.

² STIGLITZ, J.E.: Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace. Praha: Prostor, 2003. Str. 45, 103, 127, 129, 240, 251 aj.

Dále např. PICK, M.: Do třetího tisíciletí třetí cestou, 2000. Dostupné z <http://www.tendence.cz/pick>

ekonomiky, v němž dokonale pracuje Smithova „neviditelná ruka trhu“. Ale je nutné si uvědomit, že trh ve skutečnosti potřebuje určitou míru regulace a vytvoření podmínek, aby správně fungoval. Vyžaduje např. jasně definovaná vlastnická práva, konkurenční prostředí a fungující instituce. Průběh a posloupnost jednotlivých transformačních změn je nutné správně načasovat.

Právě státy, jejichž transformační strategie byla nejméně konformní s Washingtonským konsensem, dosáhly z dlouhodobého hlediska nejpříznivějších výsledků. Dokladem toho je především Čína, která dosáhla několikanásobného růstu svého HDP. Stiglitz to označil za jeden z největších hospodářských úspěchů v historii lidstva. S tím ostře kontrastuje hospodářský propad zemí bývalého Sovětského svazu včetně Ruska a Ukrajiny. Ve středoevropských tranzitivních ekonomikách byl hospodářský pokles mírnější. Ale nikde nedošlo k naplnění předpokladů o rychlém obnovení růstu produkce, jakmile dojde k nahrazení starých, nevýkonných strojů novými a zformuje se nová generace podnikatelů.

Z těchto zemí dosáhlo dlouhodobě nejpříznivějších výsledků Polsko, které se nejméně řídilo doporučeními Washingtonského konsensu. „Velmi rychle si uvědomilo, že šoková terapie se hodí k tomu, aby srazila hyperinflaci na únosnou míru, není však vhodná k provádění změn společenských. A tak Poláci pokračovali uplatňováním gradualistické politiky privatizace, přičemž současně budovali základní instituce tržní ekonomiky – jako třeba banky, které opravdu půjčovaly, a právní systém, jenž dokázal vynutit plnění smluv a poctivé provádění konkurzů.“¹ Bez institucionálního zázemí totiž tržní ekonomika nefunguje. To pochopilo také Slovinsko a díky tomu dosáhlo svých ekonomických úspěchů.

Naopak Česká republika zvolila v souladu s Washingtonským konsensem rychlou cestu ekonomické přeměny (šoková terapie), která byla mnohdy prosazována i za cenu nedostatečné institucionální přípravy celého transformačního procesu. Toho někteří lidé zneužili k nespravedlivému obohacení. Na druhé straně je pravda, že vytvoření potřebných institucí trvá delší dobu. Ještě déle trvá (obzvláště po 40 letech totalitního systému), než si lidé zvyknou na nový systém a začnou se chovat podle jeho pravidel. Podobné problémy se vyskytly v oblasti právního systému. Do specifických podmínek postkomunistické země procházející transformací nešlo jednoduše převést právní

¹ STIGLITZ, J.E.: Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace. Praha: Prostor, 2003. Str. 285-286.

normy, osvědčené ve vyspělých západních zemích. Každá instituce je tvořena lidmi s jejich morálními vlastnostmi. Kapitalismus, stejně jako demokracie, je založen nejen na institucích, ale také na občanech, kteří chápou jeho principy a podle nich se řídí. Tudiž nestačí transformovat pouze ekonomický systém, musí se změnit i myšlení a chování lidí. A to je dlouhodobý proces. Tento fakt byl příčinou některých zklamání v průběhu devadesátých let, kdy institucionálně nedostatečné a morálně nevyspělé prostředí bez předem daných pravidel umožňovalo, aby se k moci a majetku dostávali lidé i nepoctivým způsobem.

Mezi jednotlivými postkomunistickými státy byly rozdíly také v přístupu k vlastnické transformaci. První zemí SVE, která začala s procesem privatizace majetku státu, bylo Maďarsko. Zde legálně vzniklo soukromé vlastnictví již v roce 1968 a v 80. letech byly započaty částečné reformy ekonomického systému, které mj. zvyšovaly rozhodovací pravomoci tehdejších státních podniků. Na přelomu 80. a 90. let byl upřednostňován spíše spontánní prodej podniků za hotové, protože hlavním cílem privatizačního procesu byly výnosy z něj plynoucí.¹ Pokud jde o restituce, byla zamítnuta jejich naturální podoba. Řešily se formou tzv. restitučních (kompenzačních) kuponů, které mohli poškození použít např. na nákup půdy nebo bytů. V delší tradici soukromého vlastnictví byla výhoda Maďarska po zahájení ekonomické transformace. Maďarská privatizace se vyznačovala také liberálním prostředím vůči zahraničnímu kapitálu.

V Polsku začala privatizace na konci roku 1990. Využívanou metodou byl převod podniků na státní akciové společnosti. Ty pak byly restrukturalizovány, zbaveny dluhů a následně prodány na kapitálovém trhu nebo přímým prodejem. Některé privatizační metody zvýhodňovaly zaměstnance a managementy příslušných podniků. Rychlou a populární metodou v Polsku byla přímá privatizace prostřednictvím likvidace – výnosy z prodeje nebo pronájmu podnikových aktiv nebo aktiva samotná byla použita jako vklad do nové společnosti.

Česká republika a Slovensko měly společnou privatizační strategii do konce roku 1992. Po rozpadu federace byly na Slovensku upřednostněny přímé formy prodeje státních podniků, zatímco Česká republika pokračovala v rychlé privatizaci kombinací různých metod. Oproti jiným zemím byla ve značné míře využita kuponová metoda

¹ Privatizaci a jednání s investory zajišťovaly managementy podniků. Později byla za tímto účelem zřízena Agentura pro státní vlastnictví a Maďarská státní holdingová společnost. Po změně vlády v roce 1994 se změnila i privatizační strategie a bylo zřízeno Státní ředitelství privatizace a majetku a.s.

privatizace, jejíž výhody i nevýhody již byly popsány. Pokud bychom měli zhodnotit českou privatizační strategii v porovnání s jinými státy, můžeme spatřovat její nedostatek v odsouvání restrukturalizace podniků až po provedení privatizace a také v nedostatečném institucionálním a právním rámci privatizačního procesu, který umožňoval vznik fenoménu předprivatizační agónie.

Řada ekonomů se pokoušela o nalezení nějakého společného kritéria, na základě kterého by bylo možné porovnat úspěšnost ekonomické transformace v jednotlivých zemích. Tak byl vytvořen například tzv. „misery index“ neboli „index strádání“, jehož hodnota je dána součtem míry inflace a míry nezaměstnanosti. Jak uvádí Jonáš¹, z porovnávaných zemí (ČR, Bulharsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko) byla nejnižší hodnota tohoto indexu vypočítána z údajů České republiky. Z toho vyplývá, že čeští občané „strádali“ v důsledku ekonomické transformace nejméně. Rozdíly mezi jednotlivými zeměmi byly velké. Zatímco v ČR byla hodnota tohoto indexu pro období 1990-1995 přibližně 35, v Bulharsku a Polsku přesáhla 110. Maďarsko, Slovensko a Rumunsko dosáhly vyrovnaných hodnot tohoto indexu v rozmezí 70-80.

5.6 Sociální a kulturní podmíněnost fungování ekonomiky

Koncem 90. let 20. století začali někteří odborníci upozorňovat na to, že rozdíly v ekonomické úspěšnosti mohou být ovlivněny také sociálními a kulturními odlišnostmi mezi jednotlivými státy. Tuto skutečnost si jako jeden z prvních uvědomil britský sociální antropolog českého původu Ladislav Holy. Ve své studii zdůraznil „dvojí dichotomii české společnosti: na jedné straně spolu soupeří výrazný nacionalismus, nepřiměřeně vysoké hodnocení české výjimečnosti s přihlášením se k univerzálním hodnotám západní civilizace; na druhé straně ve vztahu mezi jedincem a společností proti sobě stojí rovnostářství žádající příjmovou i požitkovou vyrovnanost a brojící vůči jakýmkoli extrémům a snaha úspěšných o vyvýšení se za každou cenu.“² Právě tato víra v národní schopnosti a výjimečnost, navíc obratně zdůrazňovaná vládnoucími představiteli v čele s Václavem Klausem, byla jedním z důvodů nadšeného přijetí ekonomické transformace po pádu komunistické vlády. Hleho druhou tezi o rozporu mezi českým rovnostářstvím a snahou úspěšných jednotlivců o vyvýšení se

¹ JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. Str. 206.

² HOLUB, P.: Co se stane, když se zhasne? Dvě podoby české privatizace. Praha: Prostor, 2004. Str. 164.

nad ostatní potvrzuje názor většiny českých občanů na úlohu státu v tržní ekonomice. Požadují maximální svobodu, ale nechtějí se vzdát štědrého systému státní sociální podpory. Většina z nich odmítá prohlubování majetkových a sociálních nerovností, ale neváhala by využít příležitosti k vlastnímu obohacení a povýšení se nad ostatní.

M. A. Orenstein upozornil na „mělkost české ekonomické reformy ve srovnání s Polskem.“¹ Václav Klaus sice prosazoval trh bez přívlastků, ale ve skutečnosti ponechal velkorysou sociální síť. Podařilo se mu získat sympatie voličů a udržet si dominantní postavení v politice po relativně dlouhou dobu. Můžeme souhlasit s Orensteinem, že „tato politická stabilita však nutně prodloužila trvání hlavních omylů ekonomické reformy.“² Kritický postoj opozice může pomoci odhalit mnohé nedostatky. Například v Maďarsku změna vlády v roce 1994 přispěla k urychlení privatizačního procesu a docílení jeho větší transparentnosti.

¹ HOLUB, P.: Co se stane, když se zhasne? Dvě podoby české privatizace. Praha: Prostor, 2004. Str. 165.

² Tamtéž, str. 165.

Závěr

Na základě shromážděných faktů můžeme vyslovit závěr, že transformace centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní je složitý proces, který pro postkomunistické země představoval velkou výzvu. Byla to rozsáhlá přeměna, která neměla v dějinách obdoby. Neexistovala ani žádná univerzální teorie, jak takovou ekonomickou transformaci uskutečnit. Každá země si zvolila vlastní cestu změn, jejichž konečný výsledek byl ovlivněn celou řadou faktorů.

Máme-li posoudit, jak si mezi tranzitivními zeměmi vedla Česká republika, musíme konstatovat, že dosáhla řady úspěchů, ale objevily se i prohry.

Jednoznačně pozitivním výsledkem ekonomické transformace bylo odstranění neefektivního systému centrálního plánování a obnovení soukromého vlastnictví. Nové ekonomické prostředí vytvořilo příznivé podmínky pro rozvoj služeb, bankovníctví a pojišťovnictví, maloobchodu aj. V těchto rozvíjejících se odvětvích našlo uplatnění velké množství lidí, což pomáhalo snižovat míru nezaměstnanosti v zemi. Řada lidí našla práci v obnoveném soukromém sektoru podnikání. Zároveň se zvýšila rozmanitost a množství výrobků na našich trzích. Český spotřebitel, zvyklý na omezenou nabídku z dob totalitního systému, byl najednou zahrnut množstvím nejrůznějších věcí z celého světa. Po překonání počátečního šoku z liberalizace cen a dalších ekonomických změn došlo ke zlepšení finanční situace obyvatelstva. Začali hromadit věci a žít konzumním způsobem života, jako by si najednou chtěli vynahradiť léta nedostatku a omezeného výběru zboží.

V porovnání s jinými tranzitivními státy byl oceňován vývoj makroekonomických ukazatelů v České republice, zejména vyrovnanost státního rozpočtu, nízká míra inflace a nezaměstnanosti. V této souvislosti bývá vyzdvižována především měnová politika České národní banky. Avšak z předchozích kapitol vyplynulo, že tyto úspěchy mají svou stinnou stránku. Ukázalo se, že restriktivní opatření za účelem makroekonomické stabilizace země vedla ke ztrátě dynamiky hospodářského růstu. Nízká míra inflace byla zaplácena poklesem HDP. V průběhu devadesátých let 20. století byla problémem České republiky i vnější ekonomická nerovnováha.

Problematické jsou také výsledky vlastnické transformace. Za relativně úspěšnou můžeme považovat malou privatizaci, která přinesla jisté oživení a rozvoj drobných provozoven. Pokud jde o restituce, ty byly sice českými občany přijímány kladně, ale

vznášela se nad nimi řada otázek – např. jak oceňovat hodnotu zestátněného majetku, která se za dobu znárodnění změnila, vyloučení emigrantů a církve z restitucí, nekonečné dědické spory a podvody. Po těchto zkušenostech můžeme pochybovat, zda vůbec restituce splnily svůj účel. Následovala velká privatizace, jejíž zvláštností bylo uplatnění kuponové metody privatizace. Ta měla teoreticky nabídnout všem občanům možnost podílet se nějakým způsobem na správě státního majetku. Díky ní vzniklo velké množství drobných akcionářů, kteří rezignovali na výkon svých vlastnických práv. Situaci nezlepšilo ani působení investičních privatizačních fondů. Mnohé z nich se o své akciové společnosti nestaraly a v řadě případů ponechaly jejich management bez kontroly a koncepčního řízení. Kuponová privatizace nakonec neplnila očekávání svých tvůrců.

Se zavedením tržního hospodářství začaly fungovat trhy zboží a služeb, trh peněz a kapitálu i trh práce. Zavedením možnosti volného pohybu pracovní síly se lidem otevřely nové možnosti uplatnění. Na druhé straně se objevila nezaměstnanost a do jisté míry se ztížila situace uchazečů při hledání zaměstnání. Musí se mnohem více snažit, zvyšuje se úloha celoživotního vzdělání a praxe. Často je po nich vyžadována ochota stěhovat se za prací nebo se rekvafikovat.

Pád komunistického režimu měl své důsledky i v sociální oblasti. Lidé přišli o sociální jistoty, na které byli zvyklí. Po zahájení ekonomické transformace na ně navíc dolehly dopady prováděných změn (růst cenové hladiny po liberalizaci cen, znehodnocení úspor po devalvaci měny, nezaměstnanost apod.). Po letech systému, založeného na rozdělování a přerozdělování majetku v souladu s ideou rovnosti, se začaly prohlubovat majetkové i sociální rozdíly.

Koncem devadesátých let začala jednání o vstupu České republiky do Evropské unie. Již v roce 1997 konstatovala Komise ve svém Posudku k žádosti ČR o vstup do EU, že Českou republiku lze považovat za zemi s fungujícím tržním hospodářstvím, která by ve střednědobém horizontu měla být schopna vyrovnat se s konkurenčními trhy a tržními silami, které existují uvnitř unie. To jsou nezbytné podmínky pro vstup do EU. Komise dospěla k závěru, že ČR je splní za předpokladu, že se zlepší celkové vedení společnosti a urychlí se restrukturalizace podniků.

Fungující tržní hospodářství vyžaduje kromě liberalizace cen a obchodu fungující právní systém, který pokrývá i vlastnická práva. Příznivé výsledky tržní ekonomiky jsou podmíněny nejen makroekonomickou stabilitou, ale také shodou v otázkách

hospodářské politiky. Efektivitu hospodářství zvyšuje rozvinutý finanční sektor a možnost vstoupit na trh nebo jej opustit, aniž by tomu bránily nějaké významné překážky. V tomto směru zaznamenala Česká republika pokroky a podmínky pro vstup do Evropské unie se jí podařilo splnit. Zda to bude mít příznivé důsledky pro další ekonomický vývoj, to se ukáže v průběhu příštích let a desetiletí. Makroekonomické ukazatele se prozatím jeví jako relativně příznivé. Česká republika zaznamenává růst produkce (k 7.3. 2008 uvedl Český statistický úřad hodnotu růstu HDP 6,6 %) při současném mírném nezaměstnanosti (k 29.2. 2008 byla uvedena míra nezaměstnanosti 5,9 %).

V diplomové práci byla popsána základní opatření, která bylo potřeba uskutečnit při přeměně centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní. U každého je zhodnocena jeho úspěšnost a důsledky pro další ekonomický vývoj. Tím byl snad naplněn první cíl práce. Druhým cílem bylo porovnat české výsledky s jinými vybranými transformujícími se ekonomikami, čemuž se věnuje poslední kapitola. Při jejím zpracování jsem narazila na problém se shromažďováním makroekonomických ukazatelů. Různé zdroje se lišily v udávaných hodnotách růstu hrubého domácího produktu, inflace i nezaměstnanosti v jednotlivých zemích. Jako nejdůvěryhodnější pramen jsem zvolila především internetové stránky Českého statistického úřadu.

Resumé

Po pádu komunistických režimů koncem 80.let 20.století bylo nutné provést v zemích střední a východní Evropy řadu změn. Jednou z nich byla ekonomická transformace, tedy přeměna centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní. Do toho procesu vstupovalo Československo se specifickými výchozími podmínkami. Po dlouhých sporech o strategii (rychlost a pojetí) ekonomické transformace byla zvolena rychlejší cesta změn, která bývá někdy nazývána šoková terapie.

Transformační scénář byl postaven na několika pilířích. Mezi nejdůležitější z nich patřila makroekonomická stabilizace země, jednorázová liberalizace cen a zahraničního obchodu, transformace bankovní soustavy a změna vlastnických vztahů. Ta byla provedena ve třech variantách: restituce, malá privatizace a velká privatizace. Při převodu státního majetku do rukou soukromých majitelů byla využita řada metod. Pro české prostředí je specifická kuponová metoda privatizace.

Hodnocení české ekonomické transformace není dosud jednoznačné. Tato diplomová práce si klade za cíl její objektivní posouzení. Využívá k tomu nejen fakta o proběhlých změnách v České republice, ale také srovnání s vybranými zeměmi, které prošly podobnou ekonomickou přeměnou.

Summary

After fall communistic regimes toward the end of eightieth years 20.century was necessary carry out in lands Central and Eastern Europe row changes. Once of them was economic transformation, then conversion central planning economies on economy market. Thereinto of the process entered Czechoslovakia specific starting conditions. After long dispute about policy (rate and conception) economics transformation was elect quicker way changes that the used to be sometimes give a name cold turkey.

Randomizing script has been built on several pillars. Among most important of them belonged macroeconomic freeze country, lumpsum tax liberalization of prices and external business, transformation bank's system and change proprietary relations. The was effected in three variants: restitution, small-scale privatization and large-scale privatization. At transmission national property into the arms private owners was used row methods. To Czech environment is specific coupon method privatisation.

Evaluation Czech economics transformation isn't till this time unambiguous. This thesis laies behind aim her objective appreciation. Derive benefit from hereto not only data about went ahead change in Czech republic, but also comparison with choice countries that the skirt similar economic conversion.

Seznam použitých pramenů

A/ Literatura

HOLUB, P. a kol.: Co se stane, když se zhasne? Dvě podoby české privatizace. Praha: Prostor, 2004. 181s. ISBN 8072601105

HUSÁK, P.: Budování kapitalismu v Čechách. Rozhovory s Tomášem Ježkem. 1.vyd. Praha: Volvox Globator, 1997. 293s. ISBN 80-7207-096-7

CHMELÍK, R.: Spor o scénář ekonomické reformy: závěrečná práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, Katedra občanské výchovy, 2007. 40s. Vedoucí práce: Oldřich Králík.

JIRÁNEK, V., PEČÍNKA, B.: To byla léta devadesátá. Malý společenský příběh. Brno: Barrister & Principal, 2000. 150s. ISBN 80-85-947-59-5

JONÁŠ, J.: Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. Praha: Management Press, 1997. 207s. ISBN 80-85943-22-0

KLAUS, V.: Nemám rád katastrofické scénáře. 1.vyd. Ostrava: Sagit, 1991. 176s. ISBN 80-900336-6-0

KLAUS, V.: O tvář zítřka (rok devadesátý). 1.vyd. Praha: Pražská imaginace, 1991. 211s. ISBN 80-7110-035-8

KRÁLÍK, O.: Transformace české (československé) ekonomiky v 90. letech 20. století. Brno: Akademické nakladatelství CERM, s.r.o., 1999. 28s. ISBN 80-7204-124-X

PLÍVA, S.: Privatizace majetku státu. Praha: Prospektrum, 1991. 278s. ISBN 80-85431-18-1

POTŮČEK, M.: Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti. Praha: Sociologické nakladatelství Slon, 1997. 188s. ISBN 80-85850-26-5

PRUDILOVÁ, M.: Vrácení majetku podle restitučního zákona a odškodnění občanů podle zákona o soudní rehabilitaci. Nakl.: ONV, 1990. 18s.

SEKANINA, M.: Československá ekonomika v druhé polovině 80.let minulého století. In: Acta Oeconomica Pragensia. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. Václava Průchy, Csc. Ročník: 7/2007. Vydala VŠE v Praze, nakl. Oeconomica, 2007. 482s. ISSN 0572-3043

SLANÝ, A. a kol.: Makroekonomická analýzy a hospodářská politika. (Beckovy ekonomické učebnice). Praha: C. H. Beck, 2003. 375s. ISBN 80-7179-738-3

SPĚVÁČEK, V.: Transformace české ekonomiky: politické, ekonomické a sociální aspekty. Praha: Linde, 2002. 525s. ISBN 80-86131-32-7

STIGLITZ, J.E.: Jiná cesta k trhu. Hledání alternativy k současné podobě globalizace. Praha: Prostor, 2003. 408s. ISBN 80-7260-095-8

ŠAFAŘÍKOVÁ, V. a kol.: Transformace české společnosti 1989-1995. Brno: Doplněk, 1996. 299s. ISBN 80-85765-57-8

ŠULC, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. 2.vyd. Brno: Doplněk, 1998. 117s. ISBN 80-7239-005-8

ŠVEJNAR, J.: Strategie ekonomické přeměny Československa. Praha: Lidové noviny, 1990. 48s. ISBN 80-7106-008-9

VEČERNÍK, J. a kol.: Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia, 1998. 364s. ISBN 80-200-0703-2

VÍTEK, M.: Evropské politické myšlení 2. Brno: Akademické nakladatelství CERM s.r.o., 2001. 371s. ISBN 80-7204-203-3

B/ Elektronické zdroje

BUKAČ, P.: Roztočí se inflační spirála? [online] 19.3.2008. Dostupné z WWW: <<http://www.mesec.cz/clanky/roztoci-se-inflacni-spirala/>>

KLAUS, V.: Demontáž centrálně plánované ekonomiky a cíle transformace. [online] 23.3.2001. Dostupné z WWW: <<http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=IQF6I3I3Mmzr>>

KLAUS, V.: 15 let od zahájení kuponové privatizace. [online] 9.10.2006. Dostupné z WWW: <<http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=EmFOXI2HtTA4>>

NĚMEC, V.: Československo a Česká republika v letech 1946-2004. [online] Dostupné z WWW: <<http://www.dejepis.com/index.php?page=000&kap=026>>

PETŘÍK, J.: Zisky společnosti ČD Cargo před její privatizací překvapivě klesají. [online] 3.3.2008 Dostupné z WWW: <<http://www.ct24.cz/doprava/7613-zisky-spolecnosti-cd-cargo-pred-jeji-privatizaci-prekvapive-klesaji>>

PICK, M.: Do třetího tisíciletí třetí cestou. 2000. [online] Dostupné z WWW: <<http://www.tendence.cz/pick>>

SLONKOVÁ, S.: Restituce: Zisk spekulantů je miliardový. 2005. [online] Dostupné z WWW: <<http://aktualne.centrum.cz/clanek.phtml?=4515>>

<http://www.euroekonom.cz/grafy-evropa-data-img.php?type=hdp-visegrad> [citováno 2008-3-23]

<http://www.czso.cz/> (Český statistický úřad)

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4> (Statistický úřad Slovenské republiky)

WEIGL, J.: Ohlédnutí za problémy privatizace českého bankovníctví. 27.3.2006. Dostupné z WWW: <<http://www.klaus.cz/klaus2/asp/clanek.asp?id=EggblW91xzPw>>

Seznam grafů a tabulek

Grafy:

Graf č. 1: ČSR – národní důchod na jednoho obyvatele, 1948-1989.....	11
Graf č. 2: Východní Evropa: Vývoj reálného HDP v letech 1989-1995.....	66

Tabulky:

Tab. 1. Vývoj hrubého domácího produktu v ČR v letech 1989-2008.....	32
Tab. 2. Účast českých občanů v privatizaci a následné chování.....	43
Tab. 3. Pocit výnosu z kuponové privatizace.....	44
Tab. 4. Schéma bankovního systému v ČSSR (do roku 1990).....	49
Tab. 5. Vývoj nezaměstnanosti v ČR 1990-2008.....	58
Tab. 6. Vývoj HDP v zemích Visegrádu v letech 1993-2006.....	67
Tab. 7. Tempo růstu spotřebitelských cen (v %) v letech 1989-1997.....	68
Tab. 8. Míra nezaměstnanosti (v %) v letech 1990-1997.....	71

Bibliografický záznam:

BOUDOVÁ, Jarmila. *Transformace české ekonomiky po roce 1989*: diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, Katedra občanské výchovy, 2008. 87 l. Vedoucí diplomové práce Oldřich Králík.

Anotace

Diplomová práce shrnuje základní fakta o české ekonomické transformaci, tedy o přeměně centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní. Zaměřuje se na posouzení vhodnosti a úspěšnosti provedených změn. Jejich výsledky jsou na základě vývoje časových řad nejdůležitějších makroekonomických ukazatelů srovnány s vybranými zeměmi, které také prošly ekonomickou transformací.

Annotation

Thesis summarises essentials about Czech economics transformation, then about conversion central planning economies on economy market. Survey on appreciation fitness and fruitfulness effected changes. Their record are on the basis development time order most important macroeconomic roadsings planed with choice countries that the also skirt economic transformation.

Klíčová slova:

Československo, Česká republika, ekonomika, ekonomická transformace, centrálně plánovaná ekonomika, tržní ekonomika, rozpočtová politika, měnová politika, privatizace, kuponová privatizace, restituce, nezaměstnanost

Keywords:

Czechoslovakia, Czech Republic, economy, economic transformation, central planning economy, market economy, budgetary policy, monetary policy, privatisation, voucher privatization, restitution, unemployment

